روښانې ليکنې

ليکوال

حبيب الله رفيع

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خويشکي (نوښار)

۱۹۸۹ع

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارزاني پښتو ادبي ټولنې خویشکي د مطبوعاتو سلسله (٦)

روښانې لیکې

لیکوال

حبیب الله رفیع

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خویشکي (نوښار)

۱۹۸۹ع

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کتاب نوم: روښانې ليکنې

د ليکوال نوم: حبيب الله رفيع

د کاتب نوم: سيد محي الدين هاشمي

د خپريدو کال: ۱۹۸۷ع

د پريس نوم: جدون پريس پښور

د چاپ شمېر:

بيه: ۱۵/- روپۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترون

د پښتو د تاند شاعر، تپاند لیکوال

او

د ارزانی خوښکي د ادبي میراث پالونکی

ګران

عبدالله جان عابد خوښکي

په

نوم

«ح - رفیع»

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

سرلیک	مخ
	١
[١] د روښاني لیکنو موخه او هدف	٢
[٢] د روښاني لیکنو ارزښت او خصوصیت	٤
[٣] د روښاني لیکنو نایابي او کمیابي	٨
[٤] د روښاني لیکنو پېژندګلوي	١٠
(١) د روښان خپلې لیکنې او آثار	١١
١- پښتو رسم الخط	١٢
٢- صراط التوحید	١٤
٣- مقصود المؤمنین	١٦
٤- فخر الطالبین	١٧
٥- خیر البیان	١٨
٦- حالنامه	٢١
٧- د روښان یو نوموړی تألیف	٢٣
٨- مکتوبات	٢٤
٩- واجیدی شلوك	٢٥

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرلیک	مخ
۱۰- د روښانانو شعرونه	۲٦
۱۱- سرودونه	۲۸
۱۲- فرحت المجتبیٰ	۲۹
(۹) - خورپان (؟)	۳۰
(۲) د روښان د کورنۍ لیکنې	۳۱
۱۳- رساله غوثیه	۳۱
(۳) د روښان د پیروانو لیکنې	۳۳
(۱) ارزانی	۳۳
۱٤- د ارزانی پښتو دیوان	۳۵
۱۵- د ارزانی بې نومه مجموعه	۳۸
۱٦- د حضرت رسول خوب	۳۹
۱۷- د ارزانی نثر	٤۰
۱۸- چهار رما	٤۱
۱۹-۲۰-۲۱- د ارزانی عربي، فارسي او هندي شعرونه	٤۲
۲۲- د ارزانی مکتوبات	٤۳
(۲) ملا عمر	٤٤
۲۳- د ملا عمر شعرونه	٤۵
(۳) علي محمد	٤۵
۲٤- د علي محمد شعرونه	٤٦
(٤) میرزا خان انصاري	٤۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرلیک	مخ
۲۵- د میرزاخان انصاری دیوان	٤۷
(۵) دولت لوانی	٤۹
۲٦- د دولت دیوان	٤۹
(٦) علی محمد مخلص	۵۰
۲۷- حالنامه	۵۱
۲۸- د علي محمد مخلص دیوان	۵۲
۲۹- رساله	۵۲
(۷) واصل روښاني	۵۳
۳۰- د واصل پښتو دیوان	۵۳
۳۱- د واصل الفنامې	۵٤
۳۲- د واصل دری شعرونه	۵٤
(۸) خواجه محمد روښاني	۵۵
۳۳- د خواجه محمد شعرونه	۵۵
(۹) کریمداد	۵٦
۳٤- د کریمداد پښتو شعرونه	۵۷
۳۵- د کریمداد پارسي شعرونه	۵۷
(۱۰) قادرداد روښاني	۵۸
۳٦- د قادرداد شعرونه	۵۸
(۱۱) اورکزی	۵۹
۳۷- د اورکزی شعرونه	٦۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

افتتاحیه

دا ارزاني پښتو ادبي ټولنې خویشکي په منشور کې دا خبره هم لیکلې شوې ده چې ټولنه به دا کوشش کوي چې تر خپله وسه د پښتو ادب لمنه کې د هر قسمه ادبي، تاریخي، تحقیقي، مذهبي، عصري او سائنسي علوم او فنون راځای وي، او د دې لړ کې به د ټولنې د ملګرو نه علاوه بهر د پښتنو عالمانو او ادیبانو د علمي استعداد نه پوره-پوره فائده اوچتوي.

دا ارزاني پښتو ادبي ټولنې دپاره دا ډېره د فخر او ناز خبره ده چې دې لړ کې موږ د ټولو نه اول د برې او کوزې پښتونخوا د پښتو ژبې د یوه زلمي، ژباړکښ، معتمد، مایه ناز او قدرمن او رښتیني پښتونوال ښاغلي حبیب الله رفیع ورډګ یوه رساله « روښاني لیکنې » کومه چې هغوی په افغانستان کې د بایزید انصاري د یاد په لړ کې په یو نړیوال سیمینار کې وړاندې کړې وه، خپره وه.

دې لړ کې ارزاني پښتو ادبي ټولنه د حبیب الله رفیع صیب نه د دې پېرزوینې ډېره ډېره مننه کوي او امید لري چې د پښتو ژبې او ادب نور عالمان او محققین به د رفیع صیب په تقلید کې زموږ سره د حوصله افزائي وکړي.

موږ د پښتو ژبې او ادب د مینانو او لوستونکو نه هم دا توقع لرو چې هغوی به زموږ دې کار او رسالې ته په درنه سترګه وګوري او مخ په وړاندې د تلو حوصله به راکړي.

والسلام

پروین مهجور خویشکي

صدر

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خویشکي ۲۳ اکتوبر سنه ۱۹۸۶ء

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

روښان پیر (۹۳۱-۹۸۳هـق) په خپل دیني، ملي او سیاسي غورځنګ کې د بېرزېور او سرتېري ملګري درلودل چې له دوی څخه ارزاني روښاني تر بایزید راوروسته دده د ډلې دوهم مشر ؤ او د روښاني تصوف په بشپړتابه او روښانتابه کې یې پاخه اوشوروکړ اغوڅ اچت کړي دي. ارزاني روښاني د پښتو ادب د موجودو تحریري اسنادو په رڼا کې دده ویاړ هم لري چې دده دیوان د پښتو لومړنی لاس ته راغلی بشپړ دیوان دی او له ده نه دا سلسله راپیلېږي.

نن د خوښکو درنو ادبي ملګرو ته مبارکي وړاندې کوم چې د پښتونخوا د دې لوی روحاني، سیاسي او ادبي شخصیت

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نامه د زراثو ندي کولو له پاره يې د ده په نوم ادبي ټولنه جوړه کړې او په غونډو مناو او نورو ادبي هلو ځلو سربېره د دې ټولنې له خوا ادبي کتابونه او د کلاسيک او نوي ادب مجموعې او تذکرې هم خپرې وې.

نه دوی ته په دې هم مبارکي ورکوم چې د «ارزانی خوېشکی» په ياد د يوې څېړنې غونډې (سيمينار) تابيا هم لري او په دې سلسله کې کتابونه هم خپروي.

دوولس کاله وړاندې د آزاد افغانستان په مرکز کابل کې د بايزيد روښان او روښانيانو په باره کې يو لوی نړيوال (عالمی) کنفرانس جوړ شوی ؤ، له نېکه مرغه ما هم په دې سيمينار کې علمي غړيتوب درلود او د «ښناني ليکنې» تر عنوان لاندې مې علمي رساله ور ته ليکلې وه، چې په کنفرانس کې واورول شوه، دفاع ترې وشوه او بيا لومړی د «آريانا» په تاريخي مجله کې او ورپسې په هغه کتاب کې چې د «روښان ياد» په نامه ؤ او د ترتيب او اهتمام افتخار يې زما په غاړه ؤ خپره شوه، مونږ تصميم درلود چې د سيمينار ټولې مقالې بيلې - بيلې په کتابي بڼه هم خپرې کړو، نو ځکه مو په کتاب سربېره د امقالې د بېلو بېلو جزوو په بڼه هم چاپ کړې، خو د ناوړه حالاتو له امله هماغلته په مطبعه کې پاتې شوې او نشر نه شوې.

تقدير داسې تېره کړې وه چې زما د دې مقالې څانګړې خپرول دارزانی خوېشکي ادبي ټولنې له خوا ترسره شي، هداوو-

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دوی له مانه دارن اني خوېشکی د سمینار له پاره رساله وغوښته او ما هم د دې متل په مصداق چې: « تیاردیاره درووښاني لیکنې رساله ورته وړاندې کړه.

ما دا رساله داسې وخت لیکلې چې د روښانیانو ډېر آثار لا په لاس کې نه وو، نو ځکه مې او س بیانوی سنظر پېښې وکسړ او په دې بر خه کې نوي مو ندل شوي مواد مې پرې ور زیات کړل خو له دې ټولو سره سره بیا هم اعتراف کوم چې زما دا کار لا نیمگړی دی، اما په دې چې په دې لاره کې لومړی قدم دی نا ړه داده کوم او په همدې ډا ډ یې د رنو لوستونکو مخې ته ږدم، د تېر وتنو بخښنه غواړم او د ارنانی خوېشکي ادبي ټولنې ته یې د « برگ سبز تحفهٔ درویش» په بنا وړاندې کوم، څو یې تاسو درنو لوستونکو او علاقمندانو ته ورسوي.

په مینه

ح - رفیع

پېښور، کونتاکال

۱۰/۷/۱۳۶۵ش/۱۹۸۶ع/۱۰/۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحيم

په دې کوچنۍ اثر کې موږ تاسې ته د روسیانی ادبي مکتب-
هغه آثار په لنډ ډول د پېژنو چې تر اوسه پاتې، پېژندل
شوي او زموږ لاسونو ته رارسېدلي دي.

داسې ښکاري چې د زمان توندو بادونو د دې ادبي-
ګلزار ډېر تاند ګلونه شو په شو کړي او له بې رحمه
سېلیو سره وړي دي او پاتې هم د ورکې غېږې ته
سپارلي چې د لټون انتظار باسي.

موږ دا هم غنیمت ګڼو او په لنډ ډول تاسو
درانه لوستونکي ورسره اشنا کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۱]

د روښاني ليکنو موخه او هدف

په دې خبره ټول مؤرخين يوه خوله دي چې د روښانيانو د مبارزې موخه او هدف د پښتنو ملي خپلواکۍ او ملي حاکميت ترلاسه کول او د دې مېړني ملت له غاړې نه د استعمار د ځغ- لرې کول وو، خو د دې سياسي ډګر په څنګ کې د دوی د ادب او عرفان په ډګر کې هم سرلاري وو او د کار ابتکار يې په لاس کې و، دوی سربېره پر دې چې د تصوف تر وېښته لاندې مسائل څېړلي، پخپلو ليکنو کې يې خپله ملي موخه او هدف هم تعقيب کړی دی او پښتانه يې دې ته هڅولي چې يو ملي حکومت او مرکز ولري.

پير روښان د اسې وخت په نږدېشه کې چې په هند کې د پښتنو لوديانو ټولواکي نه منځه تللي وه او د بابر له خوا چې د ډيلي پرتخت ناست و، پښتانه له هنده نه ايستل کېدل او په دې لړ کې د ده کورنۍ هم له ده سره چې کوچنی ماشوم و —

(c) ketabton.com: The Digital Library

«کاڼي کرام» ته راغله (۱) .

همدا راز کله چې بايزيد روښان وليدل چې کورګاني حاکمانو پوره ورځ پښتنه مېرمن ونيوله او د دې وېښتان يې د ژرندې له پله سره وتړل، چې ژرنده به ګرځېده نو دا به هم ورسره چورلېده (۲)، دې پېښې هم د بايزيد پښتني احساسات راوپارول او د دې ظلم او تېري په مقابل کې يې له قيام ته بله لاره ونه ليده نو همدا وو چې لاس په کار شو او د ژوند تر پايه پورې يې په مېړانه له دښمنو سره مبارزه او مقابله وکړه .

روښانيانو سربېره پر دې چې له دښمنو سره د ټکر جنګونه وکړل، د دوی په ليکنو کې هم دا هدف تعقيب شوی چې په ټولو روښاني ليکنو کې ځای په ځای دا هدف کله په صراحت او واضح ډول او کله بيا د رمز او اشارې په ژبه ليدل کېږي ، د دوی دا فکر له دې نه هم ښه ښکارېږي چې په تيراه کې يې د خپل ملي نهضت له پاره مرکز وټاکه، ماليه يې واخيسته او د روښان زامنو پخپل نامه سکه هم ووهله (۳) .

---

(۱) حالنامه د بېلو-بېلو اخځونو له خولې .

(۲): معارف، ۱۹ ټوک، ۴۳۵ مخ، د پښتو ادبياتو تاريخ له خولې .

(۳): مخزن، قلمي نسخه، ۱۱۴۲ هـ ق کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۲]

د روښاني ليکنو ارځښت او خصوصيت

د روښاني ليکنو ارځښت له دې نه اټکلولای شو چې د دې ليکنو په وسيله په پښتو ادبياتو کې نوې نوې تيږې کېښودې شوې او د ادب هم د بڼې او فورم او هم د موضوع او محتوى له پلوه په نويو لارو روان شو.

د بڼې له پلوه دادي چې د په لاس کې معلوماتو له مخې:

- د خيرالبيان په وسيله لومړی ځل د پښتو د مسجع نثر بنسټ کېښودل شو.
- او د روښانيانو لومړی ځل په پښتو کې يو بشپړ ديوان سپر ښود.
- دولت لواڼي روښاني او لومړی ځل په پښتو کې رکني عروض تطبيق کړل (۱).

---

(۱) د تفصيل له پاره وګورئ: د دولت ديوان، سريزه د استاد پوهاند عبدالشکور رشاد ليکنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- روښانې شاعرانو لومړی ځل په پښتو کې الفنامې پیل کړې.
- دوی لومړی ځل په پښتو کې د یو خاص ډول صوفیانه بدلوله پاره یوه خاصه بڼه او سبک وټاکه(۱) او داسې نور...

همدا راز موضوع او محتوی له پلوه د دوی په آثارو کې په اسلامي تصوف نوې زیاتونې وشوې او دوی تصوف ته د :

- شریعت ،
- طریقت ،
- حقیقت ،
- معرفت ،
- قربت ،
- وصلت ،
- وحدت او
- سکونت .

اته پوړي وټاکلې چې تر ډېره حده پورې د دې لاره روان شول او پخپلو لیکنو کې یې د تصوف دا پوړیو ونغښتلي او وڅېړلې.

د دوی ادبي قدرت دومره زیات و چې مخالفینو یې هم له لیاقت او قدرت نه سترګې نشوې پټولای او اخوند درویزه چې د دوی لوی مخالف دی او د ګورګاني سلطنت په لمسه یې په دوی د کفر تاپې لګولې دي، هم د دوی په علمیت او ادبي قدرت

---

(۱): د تفصیل له پاره وګورئ: ادبي ستوري، دلیکوالو ټولنه، ۱ - ۱۷ مخونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

معرّف دی او پخپلو آثارو کې یې ځای په ځای د دوی د لیاقت یادونه کوي.

اخوند درويزه د بایزید روښان په باب کله چې په کابل کې بندي ؤ وايي:

«اما این ... صفت چون عالم بوده چندان مکر و تلبیس نموده که سایر اعمال شریعت را پیشه گرفته ... » (۱).

په مخزن کې وايي:

« بایزید ډیر په عقل پوره ؤ، د دنیا عقل یې ډیر ؤ، هوښیاري او خیرکي یې ډیره نه ده وه ... » (۲).

« دا تاریک یو حکمتي ؤ، کل دفتر د شریعت یې پخپل لاس کړ» (۳)

همداراز د ارزاني په باب وايي:

«... و ارزاني چون شاعر تیز فهم و فصیح زبان بود در انواع ضلالت و بدعت شعر افغاني و فارسي و هندي و عربي بیان کرده ... » (٤).

د روښانیانو ادبي متره (قدرت) له دې نه هم معلومولای شو چې درويزیان سره له دې چې د دوی کلک مخالفین وو، مجبور وو چې د دوی لاره ونیسي، درويزه مخزن د ده د آثارو په

(۱): تذکرة الابرار والاشرار، ادارهٔ اشاعت سرحد، ۱۵۳ مخ.

(۲)، (۳): مخزن قلمی نسخه، په ۱۱۴۲ هـ کال کې د عبدالغنی کاسي لیک، د لیکوال د کتابتون.

(۴): تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیروی او رقابت په مسجع نثر ولیکه او حتی اعتراف یې وکړچې:

«... و آن ... بزبان افغانی شعر میگفت و سب شرایع (؟) وعلم و علماء میکرد و شعرهای لایعنی به افغانان می نمود پس این فقیر برخلاف او شعر افغانی آغاز کرد ... »(۱)

او هم یې دده د فارسي آثار ولکه صراط التوحید، حالنامې او نورو په مقابل کې تذکرة الابرار و الاشرار، ارشاد الطالبین او نور ولیکل او هم دده پیروانو د ارزانی، مخلص، میرزا، دولت او نورو روښاني شاعرانو د الفتاو په شان الفتاوې وکښلې.

د روښاني لیکنو اهمیت د ژبې او ویې (لغاتو) له پلوه هم ډیر زیات دی، ځکه د دوی په آثار وکې د پښتو ډیر داسې سوچه او په زړه پورې ویي (لغات) راغلي چې اوس له ژبې نه وتلي او عمره شوي دي، حتی که یوازې د روښاني آثار و له ویو نه قاموس ترتیب شي یو لوی قاموس کیږي.

---

(۱): مخزن (سرینه) قلمی نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۳]

د روښاني لیکنو ناپاوتي او کمیابي

له تاریخي سندو څخه دا هم ښکاري چې روښانیان ډېر لویه ډله وه او د دې ډلې نیات عالمان او پوهان لیکوالان او مؤلفین وو خو د دوی لیکنې ډېرې لږې لاس ته را رسېدلي او حتی په خپله د روښان د لیکنو په لړ کې چې په تاریخي سندونو کې یادې شوي، داسې لیکنې شته چې یوازې نوم یې پاتې دی او نوره یې پته نښته او هم دا رنګه ډېرې لیکنې تر اوسه ورکې دي او یوازې په نامه یې پېژنو.

د دې علت هم دا دی چې د روښانیانو له دې کبله چې د روښانیانو د منطق په مقابل کې یې منطقي قوت نه درلود او هم په روښاني لیکنو کې د دوی د ښیانو له خوا ډېرې لګول شوي تورونه نه موندل کېدل نو یوازینۍ چاره یې دا لیدله چې د دوی آثار محوه کړي او له منځه یې یوسي، په خپله د روښانیانو د ورځو -

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې باب حکم کړی و :

«... اما غرض از توضیح قصهٔ او (روښان) آنکه رساله‌ها وتصنیفهائیکه ازین ملحد مانده باشد اگر بدست اهل سنت وجماعت در افتد باید که به آتش بسوزند (بسوزانند) وبدان معتقد نشوند ... » (۱)

داځه چې اوس پاتې دي هم، له دې کبله چې روښانیان دد ښمن دې حربې ته متوجه وو او خصوصاً د روښان د لیکنو یې زیاته ساتنه کوله، لکه «حالنامه» چې د «خیرالبیان» د ساتنې په باب لیکي :

«د میاروښان زوی شیخ عمر په یوه جنګ کې یواز ې د دې له پاره تال ؤ چې د خیرالبیان نسخه یوځای ځنې پاتې شوې وه، ټول لښکریې معطل کې او ترهغې له هغه ځایه ونه خوځېده، څو چې کتاب نه ؤ ور ته راسپارل شوی» (۲). او هم دیوې جګړې په برخه کې د «مقصود المؤمنین» د ساتنې حال داسې لیکي :

« په دې وخت کې دښمن بیا حمله وکړه، جلال الدین د بایزید کشر زوی چې و رسره مقصود المؤمنین ؤ ځان اباسین ته وغورځاوه ... » (۳).

داؤ د روښاني لیکنو د ناپاوړتیا علت او داؤ د روښاني آثارو د پاتې کېدو اعجاز!

---

(۱): مخزن، قلمي نسخه. (۲) حالنامه، ۲۹۸ پاڼه (پښتو مجله، پښتو اکېډمي، دوهم کال، څلورمه ګڼه، له اردو انسایکلوپېډیا آف اسلام څخه د ډاکټر محمد شفیع لاهوري د مقالې پښتو ژباړه.
(۳): حالنامه، (روښانیان یا د مخلو تاریکیان، عبدالاکبر خان اکبر).

(c) ketabton.com: The Digital Library

[٤]

د روښانی لیکنو پېژندګلوي

په دې لیکنه د روښانی لیکنو پېژندګلوي ستر څلور سر لیکونو لاندې وړاندې کېږي:

(۱) : د بایزید روښان خپلې لیکنې او آثار.

(۲) : روښان ډوله لیکنې.

(۳) : د روښان د پیروانو لیکنې.

(٤) : روښانی ډوله لیکنې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱)

د بایزید روښان خپلې لیکنې او آثار

بایزید روښان ته شهره چې د سیاست د ډگر کړېندی ؤ
په ادب او عرفان کې یې هم روښانه رده تېره کړې وه
او په خپل نافرزګاره ژوندکې یې ډېرې لیکنې کړې چې
ځینې یې پاتې او ځینې یې د زمانې سیلیو ورسره وړې دي،
ښې ښکارې چې د ده لیکنې دې له دې نه هم زیاتې وي
چې اوس یې یا متن په لاس کې دی او یا یې نوم نمونې غوږونو
ته رارسیدلی دی. په نورو قرینو سربېره اخوند درویزه
څو ځله د ده د ډېرو رسالو اطلاع ورکړې ده:

«این ماحد در باب طلب پیر رساله‌ها نوشت...»(۱).

---

(۱) مخزن، قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

"... و رسایل بسیار درباب الحاد تالیف نموده ...."(۱)

همدا راز دځینې نورو ماخذونو له ښکلو نه هم ښکاري چې ده دېرې لیکنې کړې او دخپل مسلک د تبلیغ له پاره یې هرې خواته استولې دي، ده په ځانګړو ډول لیکنې کولای شوې او په پښتو یې شعر وایه، تر او سه یې چې کومې لیکنې معلومې دي، هغه دا دي:

۱- پښتو رسم الخط:

دولت لواڼي دخپل دیوان په یوه بیت کې وایي دی:

افغاني لفظ مشکل ؤ لوست کو ښه نه شه
ورته وشو کننده دیارلس حرفونه

دا بیت ښکاروي چې پیرروښان دپښتو غږونو له پاره ځانګړي توري ایښي او تاکلي دي، سره له دې چې په ځانګړي ډول د روښان دلیک دود کومه رساله لاس ته نه ده راغلې خو دخیرالبیان (تفصیل یې وروسته راځي) دورکې نسخې په ترلاسه کیدلو سره ځرګنده شوه چې د دې نسخې دسرلیکونو د لیک دود په باب دي، چې ښايي همدا به دا رساله وي، خو په دې رساله کې د ټولو غږونو راغلي توري.

(۱): مخزن، قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دیان لسو نه زیات او د پښتو ځانګړي توري له دیارلسو نه کم دي.

دخیر البیان د نسخې په څخنیو څورلسو پاڼو کې په مجموعي توګه عام توري چې «۱، ب، پ، ت، ټ، ج، چ، ځ، خ، د، ډ، ډ (تر دال لاندې ټکی چې د او سنۍ «څ» غږ یې ښود)، ذ، ډ (د دال په منځ کې ټکی چې د اوسنۍ «ن» غږ یې ښود)، ر، ړ، ز، ږ (چې د اوسنۍ ژې «ژ» غږ یې ورکاوه) پس (سین ته یې دلاندې درې ټکي ورکړي) ش، ښ، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ک، ګ (دکاف سرته یې کږه ورکړې او بل توری یې همه «ګ» لیکلی چې د تو پیر د لیل یې نشته) ل، م، ن، ڼ، و، هـ، لا، ی» دي راغلي او د پښتو دخاصو غږونو توري یې د «څېګړ» په ګډون دوولس توري دي او که هغه مکرر نا پېژندل شوی «ګ» چې تو پیر یې نه ښکاري پکې وشمېرو، نو بیا د دولت له خوا یاد شوي دیارلس حرفونه پوره کېداى شي. (۱)

---

(۱): وګورئ: دخیرالبیان د عکسي چاپ لومړنۍ مخونه، ۱۳۵۳ هـ ش.

د اسې برېښي چې دخیر البیان دوهم «ګ»، د اورمړي ژبې د یو ځانګړي غږ (صوت) له پاره وضع شوی چې په دې حساب د دولت دیارلس حرفونه یا دول په ځای دي. (د تفصیل له پاره وګورئ: زنځیرګه د خوشال بابا، د لیکونکی تحقیق، پښتو اکیډیمي، پېښور، ۱۹۸۵ع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د څانګړو غزونو دا ډول توري په ټولو روښاني لیکنو کې راغلي او کومې قلمي روښاني نسخې چې لاس ته راغلي لکه خیر البیان، دارزاني، دولت، میرزا خان او نورو دیوانونه او هغه روښاني نسخه چې د ارواښاد دوست محمد بړېڅ له کتابتون نه تر لاسه شوې، ټول په همدې لیک دود دي.

۲- صراط التوحید:

صراط التوحید د باېزید روښان بل اثر دی چې په ۹۷۸ هـ ق کال کې په عربي او فارسي لیکلی او د خلیفه دولت په لاس یې اکبر بادشاه ته لیږلی و، څو دی د خپلو مریدانو په حلقه کې شامل کړي، اکبر د دې کتاب په لیدو او لوستلو خوښ شوی و (۱).

د دې کتاب یوه نسخه د پېښور د عجایب کور مهتمم ښاغلي عبدالشکور د پېښور د بالاماڼي د فضل صمداني له کتابتون څخه تر لاسه کړې او په ۱۹۵۲ ع کال کې په ۱۱۶ مخونو کې خپره کړې ده.

---

(۱) حالنامه: خیرالبیان، د مولانا قاسمي سریزه، ۷۸ مخ. د پښتو ادبیاتو تاریخ (دوهم ټوک) د استاد حبیبي، ۲۶۴ مخ. ورکه خزانه (دوهم ټوک) د همیش خلیل، ۱۹ مخ. روښانیان د معنوي تاریکیان، د عبدالاکبر خان اکبر، ۹۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرنګه چې دکتاب لومړی ټوک اته مخونه نښته، نو ځرګنده نه ده چې په دې کتاب کې اکبر پادشاه ته خطاب شوی او که نه؟ او که شوی په څه ډول؟ دا پوښتنه هغه وخت حل کېدی شي چې د دې کتاب کومه بله نسخه تر لاسه شي.

دکتاب په لومړیو پنځه دیرش مخونو کې یې خپلې څو ندپېښې په فارسي لیکلی او په پاتې کتاب کې یې یوه موضوع هم په عربي او هم په فارسي راوړې ده، دځان پېژندګلوي نه وروسته پاچایانو ته دری لارښوونې لیکي، ورپسې په لومړي باب کې د شریعت، په دوهم باب کې د طریقت، په دریم باب کې د حقیقت، په څلورم باب کې د معرفت او په پنځم باب کې د سکونت خبرې کوي.

استاد حبیبي د صراط التوحید عربي او فارسي دواړه کمزورې ګڼي او وایې چې دی کوښښ کوي چې خپل مقاصد په آیاتو، احادیثو او عربي مقولو ثابت کړي، مګر هغه احادیث چې دی په دې رساله کې رانقلوي اکثر یې د علم او فن له مخې صحیح او ثقه احادیث نه دي او ډېر لږ منقولات یې سم خبرې دي (۱).

---

(۱): د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، ۲۶۴ - ۲۶۵ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- مقصود المؤمنین:

مقصود المؤمنین د بایزید روښان بل اثر دی چې په عربي ژبه لیکلی او کومه نسخه چې یې دارو استاد ډاکټر محمد شفیع خوږبښکي لاهوري سره وه په هغې کې ترکیبو لاندې فارسي ژباړه هم شته، بله نسخه یې د حیدرآباد دکن په آصفیه کتابتون کې خوندي ده، او بله نیمګړې نسخه یې په غزني کې ـ تر لاسه شوه چې ځای پر ځای ترکیبو لاندې یې فارسي ترجمې بر سېره پښتو ترجمه هم لري. د دې اثر انتقادي متن ډاکټر میرولي مسعود له مفصلې عربي مقدمې او تشریحاتو سره له اسلام آباد څخه خپور کړی دی. دا اثر بایزید روښان د روښاني ردې او مسلک په برخه کې د خپل مشر زوی شیخ عمر، په غوښتنه لیکلی چې ځای په ځای یې د ، ولدی العزیز، په نوم خطاب ورته کړی دی. دا نسخه په ۱۲۲۴ هـ ق کال د وهمې خور په څو نسمه نبته خطاطي شوی او د آصفیه د کتابتون نسخه له دې نسخې نه دوه کاله وروسته کښل شوې ده (۱)

د اکتاب څلویښت بابونه لري چې سر لیکونه یې:

(۱) وعظ او نصیحت (۲) عقل، (۳) ایمان (۴) خوف (۵) رجا ـ

---

(۱) پښتو (د پښتو اکیډیمۍ مجله) دوهم کال، څلورمه ګڼه، د مرحوم ډاکټر شفیع لاهوري مقاله د قاسمي ژباړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶) نفس ، (۷) شیطان ، (۸) قلب ، (۹) روح ، (۱۰) دنیا، (۱۱) آخرت (۱۲) توکل، (۱۳) اوقناعت (۱۴) توبه–اوله ، نه تر (۲۱) باب پورې اته مقامات دی (۱)

د دې کتاب د لاهور خطي نسخه (۹۵) پاڼې لري ، لیکې یې نستعلیق دی ، عربي متن یې په توره سیاهي او فارسي ژباړه یې په سره رنګ لیکل شوې ده . (۲)

٤ - فخر الطالبین :

فخر الطالبین د بایزید روښان یو بل اثر دی چې د وخت پاچیانو او حاکمانو ته یې د خپل تبلیغ او تلقین د نوړو لیکو او رسالو په لړ کې د خپل خلیفه، یوسف په لاس د هغې وخت د بدخشان حاکم میرزا سلیمان ته استولې دی .

د دې اثر یادونه په ، حالنامه » کې شوې خونسخې یې په لاس کې نشته او نه څرګنده ده ، چې دا کتاب په کومه ژبه وو (۳) .

---

(۱) خیر البیان، سریزه ، ۷۹ مخ . د پښتو ادبیاتو تاریخ ، ۳۰۱ مخ .

(۲) د پښتو ادبیاتو تاریخ ، دوهم ټوک ، ۳۰۰ مخ .

(۳) ، پښتو مجله، د ډاکتر شفیع مقاله ، د خیر البیان سریزه، ۷۹ مخ، د پښتو ادبیاتو تاریخ ، ۳۰۱ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵ - خیر البیان :

د بایزید روښان د پرمهم او ډېر مشهور کتاب خیرالبیان دی او همدا کتاب دی چې داخوند درویزه په سترګو کې اغزی ؤ، او پرې لیکلي یې وو :

«... چون مردم را بخود معتقد میساخت آن زمان ایشان را خلوت میفرموده و ذکر میداده ....» (۱)

او بیا بل ځای لیکي :

« واین ملحد کتابی را تصنیف کرده و خیر البیان نامیدش...» (۲)

او چې په دې یې هم خوله نه سړېږي نو بیا لیکي :

« وایضاً این ... کتابی را تصنیف کرده ، بعضی کلمات او را بزبان عربی بلا ادراك ترکیب و ترتیب جمع آورده وبعضی را بزبان فارسی و بعضی را بزبان افغانی و بعضی را بزبان هندی اما هر کدام از این کلمات ناموزون و ناموافق افتاده ....» (۳) .

په دې یې هم د زړه تاو نه کمېږي او پسې لیکي :

«.... و آنرا خیر البیان نام برده وچون مملو از ... و مشحون از افترا و فساد بوده ، فقیر آنرا شر البیان نامید-

---

(۱) ، (۲) : مخزن ، قلمی نسخه

(۳) : تذکره الابرار والاشرار ، ۱۴۸ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

و اگر ... البیان تا مند هم مناسب است (۱).

د خیرالبیان نسخې ورکې وې، یوه نسخه یې چې د یو حُل پیدا کېدو نه وروسته ببرته بې پېتې وه د لوېدیځ المان د ټیوبنګن په یوه کتابتون کې ومونده شوه او اوس هلته ساتله کیږي، خیرالبیان د دې نسخې د عکس له مخې په ۱۹۶۷ ع د پښتو پښتو اکیډمۍ استنساخ او خپور کړ او عکسي نسخه یې د بایزید روښان د مړینې د څلورسومې کلیزې د نړیوال سمینار په ویاړ نوموړې لاسوند ته راوړسېدله، او دریم ځل یې چاپ یې د کاتب الحروف په سرېزه په ۱۹۸۵ ع کال کې ښاغلي قاسم بنوي د پښتو ادبي مرکز سرای نورنګ له اړخه تر سره کړی دی.

د دې کتاب زیات اهمیت په دې کې دی چې دا د پښتو لومړنی بشپړ نثري کتاب دی چې موږ ته را رسېدلی او د نثري او ادب له پلوه خورا ارزښت لري.

دا اثر په مسجع نثر لیکل شوی، چې دا نثر د عربي او بیا د فارسي له لارې پښتو ته هم راغلی، او په پښتو کې یې لومړنی موسس بایزید روښان دی او په دې ډول نثر لیکل شوی لومړنی کتاب همدا خیرالبیان دی، د دې ډول نثر اغېز دومره زیات وه چې حتی د روښانیانو مخالفینو هم ځان مجبوره کاوه چې په دې ډول نثر لیکنې وکړي او خصوصاً د اخوند درویزه -

(۱) خیرالبیان، د پښتو پښتو اکیډمۍ، ۱۳۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخزن دخیر البیان تر سماسم اغیز لاندې لیکل شوی دی.

په خیله بایزید د دغه سبک د خوښولو سبب داسې

ښيي چې وړ ته وویل شوه:

«او بایزیده! وکښه خیر البیان - په هسې الحان، چې

یې به لوست سورة الرحمان»(۱). او په همدې توګه یې د کتاب

تر پایه پورې د سورة الرحمان «آن، ام» سجعه ساتلې ده او

د «هادی وېلي دي رحمت د خدای په ده» د «کلام» عبارت یې

د «فبای الاء ربکما تکذبن» په اند ول په خپل کتاب کې ځای په

ځای راوړی دی.

د خیر البیان ټول مطالب دیني او مذهبي دي او په ایتونو

او حدیثونو متکي، او په دې اثر کې تصوف هم له رو ښاني نظره

چې اته مقامات لري، څېړل شوي دی.

د کتاب ټول مطالب تر یوسل او دیارلسو (۱۱۳) لویو او وړو

سرلیکونو لاندې راغلي دي. د کتاب د قلمي نسخې ټول پاڼې

(۱۶۷) دي چې (۳۳۴) مخه کېږي، لیکن یې خاص ډول نستعلیق دی،

په هر مخ کې یې یوولس کرښې راغلي او د هر مخ د لیکنې سور

(۷½) او اوږد (۱۳½) سانتي متره دي (۲).

---

(۱) خیر البیان،

(۲) د دې کتاب د بشپړې پېژندګلوۍ له پاره وګورئ: د استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو تاریخ، د خیر البیان د پښتو چاپ سریزه، او د کابل عکسي چاپ متن او سریزې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «دبستان مذاهب» مؤلف او اخوند درویزه دخیرالبیان
په باب لیکلي چې داکتاب بایزید په څلورو ژبو: پښتو،
فارسي، عربي او هندي لیکلی خو په یاده شوې نسخه کې یې -
یوازې څومخونه څلورو ژبو او نور کتاب هغه شکل
نه درلود لکه یاد شوی چې دی، خوله نیکه مرغه په ۱۳۶۲ش/
۱۹۸۳ع کال د پښتو خوان محقق ښاغلی زلمی هیوادمل هندوستان
ته ولاړ او هلته یې د هند د سالارجنګ په موزیم کې د -
خیرالبیان یوه بشپړه نسخه وموندله چې سرتر پایه په څلورو
عربي، فارسي، پښتو او هندي ژبو لیکل شوی او دحجم له
پلوه هم دلومړۍ نسخې دریچنده ده.

دا نسخه (۴۴۸) پاڼې لري چې هر مخ یې (۱۷) کرښې لري
او میرزا احمد روښاني په ۱۰۷۹ هق کال خطاطي کړې ده.
ددې نسخې په څېر بدلو سره به چې، د ښاغلي زلمي هیوادمل ترکار
لاندې ده. دخیرالبیان په باب نوې خبرې او انکشافات وشي (۲).

۶- حالنامه:

حالنامه هم د بایزید روښان مشهور کتاب دی، چې بیا
وروسته د ده د یوه مرید علي محمد مخلص په وسیله بشپړه
شوې ده.

---

(۱) د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمي هیوادمل، ۹۰-۱۰۰ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب په اوله برخه کې د بایزید د ژوند تفصیلي حالات راغلي او په نورو برخو کې یې د ده د اولادې او مریدانو حالات لیکل شوي دي.

د دې کتاب یوه نسخه د علیګړه په ختیځ کتابتون کې په (۳۷۰/۹۲۰) نومره خوندي ده، او (۵۲۶) مخونه لري، له دې نسخې نه د پنجاب یونیورسټي د کتابتون له پاره هم یوه نسخه نقل شوې ده (۱). او د پښتو اکېډمۍ پېښور په کتابتون کې یې هم یو نقل شته (۲).

په دې اثر کې لویه نیمګړتیا دا ده چې د پېښو کلونه په هر کې ښودل شوي بلکه د نشت په شمېر دي، پېښې هم پر له پسې نه دي، د حالاتو په منځ کې منظوم کلام شروع شي، یو خبره پر بل دي بلې ته ورځانګي (۳). همدا راز په دې اثر کې دا هم یو لوی کمی دی چې د هغو جنګونو تفصیلات نه لري چې ده د خیل ژوند په وروستیو د وړنیمو کلونو کې له مغلیانو سره کړي وو (۴).

---

(۱) د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۹۸ مخ، پښتو مجله، ۲ کال، ۴ ګڼه، د محمد شفیع د مقالې پښتو ژباړه، روښانیان د مغلو تاریکیان (۱) ورکه خزانه، د هم توک، ۲۰ مخ، د خیرالبیان سریزه ۴۶ - ۴۷ مخونه.

(۲) د پښتو اکېډمۍ د مخطوطاتو فهرست (قلمي) د کاتب الحروف ترتیب او تالیف.

(۳) روښانیان، ۹۵ مخ. پښتو مجله، ۲ کال، ۴ ګڼه، د دکتور محمد شفیع مقاله.

(۴) پښتو مجله، ۲ کال، ۴ ګڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- د روښانانو نورو کي تاليف:

دکابل دخطي نسخو په کتابتون کې استاد حبيبي يوه مجموعه موندلې چې په دې مجموعه کې يوه رساله يقيناً دبايزيد روښان تاليف ده او دده يوه مريد چې همدان نوميږي په (۱۰۴۳ هق) کال کښلې ده.

دا رساله د رسالهٔ غوثيه له نيمګړې نسخې نه وروسته په نيمګړي ډول شروع شوې او يو ځای په واضح ټکو ليکل شوي دي:

«قال بايزيد مسکين: مع الساکن ذکر الله فضيلة و ذکر الله فريضة لا يذکر للانسان شيی بغير معرفت الاسمه وچون ترا از خدای پرسند، چه جواب ميدهی وچه جواب ميگوئی؟ آن روز دروغ گفتن بکار نيايد و به دروغ نگذری و نجاة نيابی که خدای تعالی به دروغ گويان لعنت گفته است کماقال فنجعل لعنة الله علی الکاذبين ...».

داش هم لکه د روښان د حينونورو آثارو غوندې په عربي او فارسي دی او دليکوالی بڼه يې هم دده نورو آثارو ته ورته ده او چې په صراحت سره د بايزيد مسکين نوم اخلی دا هم دخيرالبيان، صراط التوحيد او مقصود المومنين سره سمه دی او بل دليل دا دی چې دا رساله داسې ختميږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

« قال بایزید مسکین ابن عبدالله : راحت روح کان وصف الله وعذابه صفة البشریة ، فکل راحة یهلك عن الانسان بخیر وصف الرحمن .

این رساله مختصر کردم تمام عاملانش امن یابد جاویدان تمت تمام شد ، کار من نظام شد ، امیدوار است بالطف باری ، همدان ابن شیخ نعمت (۱) مرید میان روښان انصاری تحریر فی تاریخ ۱۰۴۳ ق (۲) ، (۳)

دا دی صراحت او نور د لیلونو له مخې استاد دا اثر د بایزید روښان یو بل ورك اثر کڼلی چې د دوی په لاس راپیدا شوی او د بایزید روښان د آثارو علاقمندان ورسره اشنا کیږي ، خو نوم یې تر اوسه نه دی ښکاره چې دا د ده کومه رساله ده ؟

۸ - مکتوبات :

ډاکتر جهانګیر په اورینټل کالج مګزین کې په خپله مقاله کې د روښان له لیکنو څخه د ده « مکتوبات » هم یاد کړي دی خو ترکنده نه ده چې دا د ده د نورو لیکونو مجموعه ده -

(۱) اصل : نیعمت . (۲) اصل : (۱۴۳) خودهمدان په هغه مهر کې چې په همدی مجموعه لګول شوی د اسنه ۱۰۴۳ ده او دا مجموعه د همدی سړي په لاس تر خیرالبیان انلس کاله پخوا لیکله شوې ده -

(۳) حبیبي ، استاد عبدالحی ، د خیرالبیان د عکسی نسخې سریزه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

او که مطلب یې حالنامه وي (۱).

د تاریخونو له دې لیکونو څخه چې د بایزید روښان د شاوخوا حکمرانانو د دربارونو او د علماوو مدرسو ته د خپل مسلک په باب د استازیو په لاس لیکونه استولي دا خبره تائیدیږي چې د ده مکتوبونه دې هم را ټول شوي وي او خصوصاً دا چې ده د کابل حاکم ته د روښانیانو د وژلو له کبله یو لیکلی پروتېست استولی دی (۲) دا خبره لا سنه ټینګوي.

۹- واجید دی شلوک:

د خیرالبیان مصحح او محشي ښاغلی قاسمی لیکي چې:

« واجید دی شلوک » د پنجابي یو منظوم کتاب دی چې «اونکارناتهه» ترتیب کړی، د ځینې خلکو دا خیال دی چې د دې لیکونکی هم دغه بایزید دی (۳).

ډاکتر محمد شفیع بیا وایي چې په تذکرة الابرار کې لیکل شوي دي چې د بایزید د جوګیانو سره هم څه تړون و، خو په حالنامه

(۱) قاسمی، عبدالقدوس، د خیرالبیان سریزه، ۴۰ مخ.

(۲) په پښتو مجله کې د ډاکتر محمد شفیع مقاله،

(۳) د خیرالبیان سریزه، ۵۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې په دې باب کوم واضح شهادت نشته ، خوکه بایزید هم هغه واجید وي چې شلوک يې نظم کړی (لکه د جالندر د- انصاريانو خيال دی) نو دا معلومېږي چې بايزيد دعوامی هندي روایاتو کافی علم لرلی او د حالنامې د مرتب ځینې اشعار به یقیناً د هغه اش په بناء لیکلی شوي وي چې د شلوك اغېزه پرې شوې وه (۱).

د بایزید روښان د لیکنو په لړ کې د اش د « وجید ادی شلوك » په نامه «د پښتو ژبې د زده کړې لارې » نومې کتاب هم یاد کړی دی (۲).

استاد حبیبي له دې کبله چې د دې اش او د مکتوباتو پته نشته دا دواړه لیکنې د بایزید روښان په آثارو کې نه شمېري (۳).

۱۰- د روښان شعرونه :

تر او سه د بایزید بشپړ شعرونه په لاس کې نه وو. خو د ځینو لیکنو له مخې دا اټکل کېده چې ده دې بشپړ شعرونه هم ویلي وي .

لومړی به په کابل کې د روښان د بندي کیلو په باب د-

---

(۱) پښتو مجله ، د ډاکتر شفیع مقاله .

(۲) قاضی فضل غفران او گل افضل خان ، «د پښتو ژبې د زده کړې لارې» ، پښتو اکیډیمی ، د پېښور یونیورسټی ، ۱۹۷۱ع ، ۱۲۲ مخ .

(۳) استاد حبیبي ، د عکسي خیرالبیان سریزه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادبیاتو د تاریخ دا روایت چې د معارف له خوا یې لیکلی ولولو:

« میرزا محمد حکیم پیر روښان په سیاه چاه کې قیدی کړی و، مګر پس له څو وخته چې یې وکړل دی هلته ژوندی او د پیر اشعار یې په دغه تور زندان کې و یلي وو . . . »(۱)

اخوند درویزه سربېره پر دې چې د مخزن په پای کې د بایزید روښان د څلور ژبي خیرالبیان یا د ونه کوي د مخزن په سریزه کې د ده د پښتو اشعارو په باب لیکي:

« و آن . . . بزبان افغانی شعر میگفت . . . و شعرهای لایعنی به افغانان مینمود . . . »(۲)

دا روایتونه ښيي چې بایزید روښان بشپړ شعرونه هم ویلي دي، خو ځینې کسان د ده خیرالبیان شعر ګڼي، تو څکه له دې خبرو نه مراد خیرالبیان بولي، لیکن د حالنامې دا صراحت چې: « (بایزید) اول سړی و چې پښتو قصیدې، غزلې، رباعیات، قطعې، او مثنوي یې جوړ کړي، چې د ده نه اول ځینې کسانو یو-یو یا دوه-دوه نظمونه ویلي وو او بس » (۳) په دې باب چې بایزید روښان بشپړ شعرونه

(۱): د پښتو ادبیاتو تاریخ، د دوهم ټوک، ۲۷۲ مخ.

(۲): مخزن، قلمي نسخه.

(۳) حالنامه: روښانیان د مغلو تاریکیان، ۱۳۵ مخ. پښتو مجله، ډاکتر شفیع مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویلې او د شعرونو دیوان یې درلود ، د هیڅ ډول شک ځای نه‌
پرېږدي .

همدارنګ د روښانیان په کتاب کې د بایزید یو فارسي شعر هم قید شوی دی چې ښکاري دا شعر هم له حالنامې نه اخیستل شوی وي (۱) که څه هم شعر یې کمزوری دی خو څرګندوي چې بایزید روښان دري شعرونه هم ویلي وو. خو اوس د «فرحت المجتبی» له ترلاسه کېدلو نه څرګنده شوه چې بایزید شعرونه ویلي او لکه حالنامه چې وایي قصیدې یې انشاء کړي دي (۲) .

۱۱- سرودونه :

د حالنامې د ښکنې له مخې بایزید روښان د پښتو موسیقۍ په برخه کې هم لوی خدمت کړی دی او هغه دا چې په پښتو موسیقۍ کې یې د سلوک او رنم سرودونه جوړ کړل او حالنامې دده له خوا دا شپږ جوړ کړی سرودونه یاد کړي : ناسري - (دهناسري) ، پنځه پردې ، څلور پردې ، د جنګ آهنګ ، د شهادت مقام . په بایزید باندې سرود له ورکوالی اغېزه کوله او چې سرود به ویل کېده نو دی به په وجد کې راغی (۳)

(۱) روښانیان د مغلو تاریکیان ، ۶۸ مخ .

(۲) فرحت المجتبی وروسته درپېژندل کېږي .

(۳) روښانیان د مغلو تاریکیان ، ۱۳۵ مخ . پښتو مجله ، د ډاکتر شفیع مقاله .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د «روښانیان» مؤلف د دوهم امیر خسرو لقب ورکړی دی(۱)
په همدې توګه مونږ هم د ده سره دومره دیوه ارزښتناک
اثر په توګه یاد ولای او قید ولای شو.

۱۲- فرحت المجتبی:

دا د بایزید روښان یو منظوم اثر دی چې د ښاغلي زلمي هېوادمل په زیار او هاند د علم نړۍ ته ور وپېژندل شو. ارواښاد دوست محمد بهیخ په کندهار کې د روښانیانو د مکتب یوه نیمګړې نسخه درلوده چې په ۱۳۵۳ ش (۱۹۷٤ ع) کال پښتو ټولنې ته یې ورانیوه او د روښاني رسالې په نامه یې خپره کړه؛ بیا په ننګرهار کې ښاغلي زلمي هېوادمل د دې کتاب ته د نسخې بشپړه نسخه پیدا کړه چې هلته لیکل شوې وه: «دا تصنیف د میا روښان دی». څو کاله چې دی هند ته لاړ، هلته یې د ډیلي په ملي موزیم کې د همدې کتاب یوه بشپړه نسخه وموندله چې نوم یې «فرحت المجتبی» دی او په دې اساس ثابته شوه چې دا اثر هم میا روښان تالیف کړی دی. اثر سرتر پایه د قصیدې په بڼه، د لنډیو په سجع: «...ینه» ویل شوی او روښاني تصوف یې روښانه کړی دی(۲).

(۱) روښانیان، ۱۳۶ مخ.

(۲) خیر البیان، د حبیب الله رفیع سریزه، د قاسم ښوی چاپ، ۳۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۹) خوږيان:

استاد حبيبي ليکي چې راورټي د خپل پښتوګرامر په سريزه کې خيرالبيان د «خوږيان» په نامه ياد کړی دی (۱) خو سر الف کيرو د دې پټهانز په اردو ژباړه کې په واضح ټکو ليکل شوی چې د بايزيد ډېر مشهور آثار خيرالبيان او خوږيان دي (۲) اما په دې برخه کې يې کوم سند نه دی وړاندې کړی.

کله چې په دې باب له استاد حبيبي سره وغږېدم هغوی وويل چې په دې نامه که د بايزيد کوم اثر وي، نو ښايي چې دا «خوږيان» د «خوږې پاڼې»، او سبتي شکل وي،

زما اټکل دا دی که پير روښان «خوږې پاڼې» لري نو د ابه هماغه «مکتوبات» وي چې وړاندې ياد شو، نو ځکه ما «خوږيان» ته د بايزيد د آثارو شمېره ورنه کړه او د سواليې په نښه مې قيد کړ.

---

(۱): حبيبي، پوهاند عبد الحی، د پښتو ادبياتو تاريخ، ۲۰۱مخ

(۲): سراولف کيرو، پټهان، د سيد محبوب علي اردو ترجمه، پښتو اکيډمي، ۱۹۶۷ع کال، ۲۸۱-۲۸۲ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴)

روښان ډوله لیکنې

تر دې ځایه مو د بایزید روښان هغه لیکنې او آثار یاد کړل چې پخپله زموږ په لاس کې وو او یا د تاریخي سندونو له مخې د ده کړل شوي دي، اوس به نو هغه لیکنې یادې کړو چې په ترلاسه شویو نسخو کې د لیکوال نوم نشته خو د اټکل له مخې یې د ده بللای شو:

۱۳/۱ - رسالهٔ غوثیه:

د استاد حبیبي له خوا د بایزید روښان د یوه نوموړکي اثر د راپیدا کېدلو په برخه کې مو ویلي وو چې له دې اثر سره ځینې نورې رسالې هم په یوه پښتۍ کې ګنډل شوې دي چې په هغو کې یوه هم رسالهٔ غوثیه ده، د دې رساله د پای پاڼې نه لري نو ځکه یې مولف نه دی سپړل شوی، خو استاد حبیبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ا ټکل کوي چې د دې رسالې د لیکوالو د ډول او مطالبو اداء د پیر روښان آثارو ته ورته ده، که موږ د دغې رسالې شباهت د روښان له نورو آثارو سره په مضامینو او ناوړه عربي انشاء او ماتو ګوډو دري منظوماتو کې وګورو نو ضرور د افکر پیدا کېږي چې دغه رساله غوښیه به هم د بایزید تالیف وي (۱).

---

(۱) استاد حبیبي، د عکسی خیر البیان سریزه، ۳۳ - ۳۴ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳)

د روښان د پيروانو ليکنې

بايزيد روښان د پېر پياوړي او ايماندار ملګري درلودل چې ټول د سياست په ډګر کې سربېره د ادب او عرفان په ډګر کې هم ګړندي وو او اکثرو يې لکه د ده غونډي پر دوو، درېو او ان څلورو ژبو ليکنې کولای شوې، چې دلته يې د ليکوالو ملګرو په ليکنو غږېږو:

(۱): «ارزانـــي»

د بايزيد له تکړه ملګرو نه يو هم ارزاني دی چې لکه ده غونډي يې په څلورو ژبو کښنې کولای شوې او شعرونه يې ويل، سربېره پر هغو آثارو چې ده ليکلي، څينې کسان ـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چې دخيرالبيان په ليکلو کې هم لاس لري (۱) او ميا-روښان د پښتو ليک دود رساله د ده په سپارښتنه ليکلې ده (۲) خو په خيرالبيان کې داسې برخې نه ليدلې کېږي چې هغه دې له بايزيد نه پرته بل چا ليکلې وي او خصوصاً دا چې خيرالبيان بايزيد روښان په يوازې ځان ليکلی له هغه وصيت نه هم ښکاري چې حالنامې قيد کړې او دده خپلو ملګروته دمړينې په وخت ويلي وو چې ما هرڅه په خيرالبيان کې ليکلي او زما لارښوونې د خيرالبيان په وسيله بشپړې شوې دي (۳) او هم د رسم الخط د رسالې په باب داخبره سمه نه ده ځکه بايزيد پخپله دده ښوونو ته کل خدايي الهام بولي (۴).

دارزانۍ لياقت او علمي قوت دومره زيات و چې حتی مخالفينو هم سترګې نه شوې پټولای چې اخوند درويزه هم دده فصاحت او تېز فهمي منلې ده (۵).

ارزاني په تمام سربند، زمند، خوښکی او د قصور او سپېرونکی و، د پلار نوم يې برهان و (۶) او دوه نور

---

(۱): تذکرة الابرار، ۱۴۹ مخ. د روښانيان ۹۳ مخ او نور.

(۲): ورکه خزانه، د وهم ټوک، ۲۰ مخ او داسې نور.

(۳): پښتو (مجله) ۲ کال، ٤ ګڼه د ډاکټر محمد شفيع مقاله.

(٤): وګورئ د خيرالبيان د سرخور لس مخ نه. (۵) تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(٦): دا مطلب دده پخپل ديوان کې راغلی دی.

ادیبان ملا علی او ملا عمر چې دوی هم د پیر روښان پیروان و
د ده وروڼه وو (۱). عبد الحلیم اثر په له دې چې سند وښيي
د ده نوم محمد عزیز ارزاني لیکلی (۲)؛ د ارزاني ژوند د ده
د خپلې وینا له مخې تر یو زر اولسم (۱۰۱۰) لیږدیز (هـ ق) کال
پورې یقیني دی:

داغزل په تاریخ ښکلی په حساب د دوست "دغو دی"

"غین" "زې" "دال" "یې" ځلوی په شپږ یا د حساب ده وو دی (۳)

ده هم لکه د پیر روښان غوندې د پیر آثار لیکلي
چې تر اوسه یې دا لیکنې تر لاسه شوي او یا په آثارو کې یادې
شوې دي:

۱۴/۱ - د ارزاني پښتو دیوان:

ارزاني په پښتو کې یو لوی دیوان کتاب دی چې تر ټولو
بشپړه نسخه یې استاد حبیبي لیدلې ده، د استاد حبیبي د یادښت

(۱) د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۸۲ مخ.

(۲) روحاني رابطه او روحاني تړون، ۵۲۵ - ۵۲۷ مخونه. ښايي دا اشتباه
ښاغلي اثر ته د ارزاني له دې شعر نه ورپېښه شوې وي: دی په خویشکو کي عزیز* د والد نوم یې برهان دی
خو دلته له عزیز نه په هیڅ ډول دا مقصد نه راوځي، چې دا دې د ده نوم وي، بلکه
د شعر نه دوی معناوې اخیستل شي، یا دا چې د دوی کورنۍ په خویشکو کې عزیزي یا عزیزخېل
دي او یا یې مطلب دا دی چې د دوی کورنۍ په خویشکو کې یوه درنه او معززه کورنۍ ده.

(۳): د ارزاني دیوان، ۸۸ مخ، د بېنوا د کتابتون لاس کښلې نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

له مخې د دې نسخې او یا پاڼې غزلې د رلو دې چې (۱۴۰) مخه کېدلې، (۱۴۰) پاڼې تخلوینې وې چې د وه سوه اتیا مخه کېدلې، په هر مخ کې یې پنځلس کرښې وې، چې په دې شمېر یې ټول بیتونه شپږ زره کېږي. استاد حبیبي دا نسخه د پښتو ټولنې په بالاخانۍ کې د سید فضل صمداني په کتابتون کې لیدلې وه (۱). د ده د دیوان یوه بله نسخه د برټش موزیم د پښتو په قلمي نسخو کې په (۴۴۹۶) نومره خوندي ده (۲)، ښاغلي رښتین دا نسخه دارزاني په خپل قلم کښلې (۳) خو د برټش موزیم په فهرست کې دا ټکی نشته، د دې دیوان د یوې نسخې نقل د بېنوا په کتابتون کې هم شته (۴)، د دې دیوان یوه نسخه د پښتو د موزیم په کتابخانه کې هم وه (۵)، د پښتو د پښتو اکېډمۍ په کتابتون او د محمد نواز خټک سره یې هم د دیوان نسخې شته (۶) او هم دارزاني د برش غزلې ښاغلي همېش خلیل د ورکې خزانې په لومړي ټوک کې خپرې کړې دي (۷).

---

(۱) د استاد حبیبي قلمي یاد ښت. (۲) د برټش موزیم د پښتو نسخو کتلاګ، ۵۹ مخ، ۱۹۶۵ کال ع

(۳) وګورئ: هېواد، ۱۹ کال، ۱۱۶ ګڼه، ۱۳۴۶ کال د زمری ۲۴، د ښاغلي رښتین د پښتو د خطي نسخو فهرست

(۴) په دې لیکنه کې له همدې نسخې نه استفاده شوې ده. (۵) پښتو مجله لومړی کال، ۴ ګڼه د مولانا عبدالقدوس قاسمي مقاله، د بایزید روښان مذهبي افکار (۶) ورکه خزانه، لومړی ټوک ۳۹۱-۳۹۲ مخونه.

محمد نواز خټک دارزاني د دیوان قلمي نسخه تر خپلې مړینې پورې اوونه وه او دې د پښتو پښتو اکېډمۍ ته له خپلو نورو آثارو سره وبخښله.

(۷) ورکه خزانه، ۱۸۲ - ۲۰۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارزاني د دیوان ټول شعرونه د تصوف او سلوک په باب دي او د وحدت الوجود درانه بحثونه یې په خوږه ژبه پکې رانغښتي او د کامل پیر د موندنې سپارښتنه یې پکې کړې ده.

دی پخپله هم د خپل دیوان په باب وايي:

د فقیر پښتو دیوان دی　　دا دیوان حقاني خوان دی (۱)

بیا په همدې بولله کې وايي:

دی ریخته په څلور ژبو　　دی بیان په څو الوان دی (۲)

او ورپسې د خپل دیوان محتویات پخپله پخپل شعر کې یادوي سره له دې چې ښاغلی همېش خلیل په ورکه خزانه (۳) او استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو په تاریخ (۴) کې د ارزاني دا شعر د بایزید روښان او خیرالبیان په باب ګڼلی او وايي چې ارزاني خیرالبیان ته دیوان ویلي دی، خو د ده د دیوان له ځینو کتنو څخه ډېره ښه څرګندېږي چې فقیر د ده ځان ته ویلي نه بایزید روښان ته او پر دې سربېره ټولو روښاني شاعرانو له ځان سره د فقیر کلمه راوړې او بایزید روښان ته «مسکین» وايي نه «فقیر».

د فقیر دیوان پښتو دی　　د سعدي دی له شیرازه

---

(۱): د ارزاني دیوان، قلمي نسخه، ۶۵ مخ.

(۲): 〃 〃 〃 〃 ۶۹ مخ.

(۳): وګورئ: ورکه خزانه، لومړی ټوک، ۲۹۰ - ۲۹۱ مخونه.

(۴): وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، ۳۰۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی خپله وینا منطق الطیر صم بولي او د لوی کلام (قرآن)
پښتو تفسیر یې هم بللی دی:

دغه شعر دی لوستلی پرخپل من منطق الطیر (۱)

* * *

دی د لوی کلام کلام دی په پښتو کښلی تفسیر دی (۲)

۲/۱۵ - دارزاني بې نومه مجموعه:

دارزاني پښتو دیوان د په لاس کې نسخې له مخې په ۱۰۶ مخ
کې ختمیږي او په یوه رباعي کې وایي:

دا دیوان دلته تمام دی کل د دین په اهتمام دی
چې د دین پښتو کلام دی دی بیان له حق اسلام دی

بیا له «بسم الله الرحمن الرحیم» نه وروسته یوه بله مجموعه
پیلیږي چې تر بېلو بېلو سرلیکونو لاندې یې په پښتو
شلو رښو مطالب نظم کړي دي. تر اوسه په پښتو کې لومړی
شاعر دی چې په شلو رښو کې یې سره موښتي او اوږده مطالب
راوړي دي. د دې مجموعې سرلیکونه: «حمد، نعت، ادب، مېوه-
داره ونه (خیر رسول) د حسن منصور وصف، دژوند او-

---

(۱): د ارزاني دیوان (قلمي نسخه) ۸۷ مخ

(۲) // // // // // //

(c) ketabton.com: The Digital Library

او مړه کېدلو بيان ، نصيحت ، اخلاص بيان ، طمع ، د پنځو بنا ی-
مسلمانی بيان / د شريعت بيان او له دې وروسته يې د روښانی
تصوف اته پوړي ځېړلي ، د الله تعالى پاك نوم ياد ول ، د فلك
د ګردش بيان ، د مرګ بيان » او نور دی . د ا مجموعه د ديوان له
۱۰۶ مخ نه وروسته چې د ديوان ختم شوی شروع کېږی او بيا تر
۳۱۸ مخ پورې رسېدلی ، خو بيا هم تر سره شوې نه ده او نوره نسخه
نيمګړې ده ، له دې نه سبکاری چې دا د ناني دا مجموعه چې د -
روښاني لارې مهم مطالب يې پکې ويلي ، د ده د ديوان نه زيات او
لوی وه .

۱۶ / ۳ - د حضرت رسول خوب :

د حضرت رسول خوب دا د ناني بله ليکنه ده چې ديوی بې نومه
قلمي مجموعې په او ومه برخه کې په ځانګړې توګه خوندي شوې ده(۱).
په دې نسخه کې په ۲۳ بېلو بېلو برخو کې د پښتو د پخوانيو
وينا والو وينا وې راغلي دي او د کلتور او اطلاعاتو وزارت
په خطي کتابتون کې ساتله کېږي(۲).

(۱) وګورئ : د پښتو پخوانۍ تذکرې ، حبيب الله رفيع ، د تاريخ او ادب
ټولنې خپرونه ، ٦٤ مخ .

(۲) د دې پاڼې پېژندګلوی لپاره وګورئ : کتاب مجله ، لومړی کال ، لومړۍ ګڼه
(د ۱۳۵۲ کال وری - غبرګولی) د پښتو يوه نوموړې مجموعه ، د ليکوال مقاله .

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې رساله کې ارزانی د حضرت محمد (ص) یو خوب تشریح
کړی دی :

داکیسه په دې څلوریزه پیل شوی :

(واوره) ای د آدم زویه   ورځ به د رښتیو لویه

که هغه خواري وویني   تا به پیل کاندي له زویه

* * *

او د پای څلوریزه یې داده :

ارزاني ولې نه ژاړې   خپل مقصود ولې نه غواړې

هوری ستا د عمر شپې   څوک ولاړې دی څوک ولاړې

همدا کیسه د عبدالغنی کاسی په جونګ کې د « فقیر سلیمان »
په نامه راغلی ده [1] (دالفاظو په لږ تغیر) خو له سبک ، جوړښت او څلوریزو تو
څخه یې څرګندیږي چې ویونکی به یې ارزاني وي .

۴/۱۷ - دارزاني نثر

دارزاني د نثر هم یوه کوچنۍ رساله شته چې د ده له بشپړ-
دیوان سره یوځای وه او استاد حبیبي خوندي ترې کړی دی (۲) .

---

(۱) دا جونګ د بیانات افغانی په نامه په ۱۱۴۲ هق کال په ملتان کې د عبدالغنی
کاسی په قلم کښل شوی او خطي نسخې د لیکونکی په کتابتون کې خوندي ده .
د زیاتې پېژندګلوی له پاره وګورئ : ادبي ستوري د لیکونکی تالیف ، ۱۳۵۲ - پښتو ټولنه .

(۲) دا یاد د پښتو نه ارواښاد استاد حبیبی ماته راسپارلی و .

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې نثر کې هم لومړي ديني مسايل او د اسلام پنځه بناوې بيان شوي دي، بيا يې د روښانی تصوف اته مقامات پکې څېړلي، وروسته يې روح څېړلی لکه: روح جاري، روح مقيم، روح امين روح قدسي او په دې پسې يې نور مسايل راوړي دي.

دا رنګ نثر د بايزيد روښان په نسبت ډېر روان، خوږ له وينګ سره سم او سجع ډېره کمه پکې ده.

د دې نثر يوه کوچنۍ ټوټه به د نمونې په توګه ولولو:

«تر و ذکر دې ورکه - د سړي اندامونه خدای کړي دي، ده س اندام بخره شته، سترګې خدای کتو لره کړي دي او خله (خوله) خدای خبرو لره کړې ده، او پوزه خدای دم لره کړې دا، او غوږ خدای اوريدو لره کړيدی او پښې خدای يا نه لره کړيدي او زړه خدای ياد لره کړيدی چې هيڅ دم د خدای له ياده مه يې تش نه باسه او مه يې و باسه».

۵/۱۸ - چهار رما (؟):

اخوند درويزه په تذکرة الابرار کې د ده يو کتاب د «چهار رما» په نامه هم ياد وي(۱) چې استاد حبيبي په پښتانه شعرا کې هم دا نوم راخيستی (۲) خو پوهاند رښتين د پښتو ادب تاريخ

(۱): تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(۲): پښتانه شعرا، لومړی ټوک، ۲۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې دانوم بې له کوم سنده «چار رساله - چار زبان» سنبو دلی (۱)، د ادبیاتو د تاریخ په کتاب کې یې بیا دانوم د راورټي په حواله «چهار رساله» کښلی دی (۲).

څرنګه چې د دې کتاب نسخې په لاس کې نشته نو نشي ویل کېدای چې اصلي نوم به یې څه وي، البته کېدای شي چې اخوند درویزه داکتاب لیدلی وي نو ځکه یې «چهار رما» بللی دی.

۱۹-۲۰-۲۱/۶- ۸۷ - دارزاني عربي، فارسي او هندي شعرونه

اخوند درویزه لیکي:

«ارزاني چون تیز فهم وفصیح زبان بود، در انواع ضلالت وبدعت شعر افغانی، فارسی و هندی وعربی بیان کرده» (۳).

ارزاني پخپله هم وایي:

دی ریخته په څلور ژبو ... دی بیان په څو الوان دی (۴)

* * *

یا: هر غزل مې د دل تار دی ... چې او یې لی دا چو تار دی
په څلور ژبو اوېدلی ... دارزاني افغان کښتار دی (۵)

---

(۱): د پښتو ادب تاریخ، ۳۷ مخ.

(۲): د پښتو ادبیاتو تاریخ، صدیق الله رښتین، د ادبیاتو پوهنځی د څلورم ټولګي له پاره، د پوهنتون ګستنري چاپ، دارزاني برخه.

(۳): تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(۴): دارزاني دیوان، ۶۶ مخ.

(۵): دارزاني په قلمي دیوان پورې نښتې مجموعه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حافظ عبدالقدوس قاسمي لیکي :

«ده په فارسي، هندي او پښتو درې ژبو کې شاعري کوله او په هره ژبه کې یې یو یو دیوان لرلو، د ده فارسي او هندي اشعار لا ورک دي (۱).

ښاغلی همېش لیکي :

«ارزاني د خپل دور یو فصیح او بلیغ شاعر و چې د پښتو نه یې علاوه په فارسي، عربي او هندي کې هم اشعار ویلي دي، بلکه په دغه درې واړه ژبو کې یې لکه د پښتو دیوانونه ترتیب کړي وو» (۲).

دا نقل چغواني او اوسني روایات څرګندوي چې ده هم لکه خپل پیر میا روښان څوندې په څلورو ژبو ویناکړې ده. له بده مرغه چې د عربي، فارسي او هندي اشعارو بېلګې یې لا تر اوسه نه دي تر لاسه شوې او دا دیوانونه یې ورک دي.

۹/۲۲- دارزاني مګویات:

د ارزاني ډېرې خبرې په رمز او اشاره دي او خصوصاً ارزاني هرځای وایي چې زما خبره رمز او اشاره ده، نو په دې خبره نښه کولای او له دې حال نښه ویلای:

---

(۱) : پښتو مجله، لومړی کال، څلورمه ګڼه (۱۹۵۹ع).

(۲) ورکه خزانه، لومړی ټوک، ۳۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو په دې اساس د ده په شعرونو کې داسې خبرې هم راغلې چې هغه بایدهرچا ته ونه ښیي، ځکه چې یې دا دیوان ـ تر تیا وه نو دا مګویات شعرونه به یې ترې بېل کړي او له ځانه سره به یې خوندي کړي دي، په دې برخه کې دی پخپله صراحت ـ کوي:

دال - د دې دیوان خبرې ګل د زړه دی مرغلرې
وا ړه ګو (ی) یې دي پیسلي ګل، مګوی شوې ځنې لرې (۱)

او دا صراحت ښيي چې ده به د مګویات مجموعه بېله جوړه کړې او له ځانه سره ساتلې وي، کاش دا خبرې هم تر لاسه شوې وای چې د دوی د زړه له اصلي جبرونه خبر شوي وای!

(۲) ملاعمر

ملاعمر خو ښکلی دارنګ آنی وروړ دی، دی هم د علم او قلم خښتن کېمل شوی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې نوم راغلی او ورو ستیو اخځو هم یاد کړی دی.

---

(۱): د ارزانۍ دیوان، قلمي نسخه، ۹۶ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱/۲۳ – د ملا عمر شعرونه:

د ملا عمر شعرونه تر اوسه چېرې نه وو لیدل شوي، یوازې استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې کښلي چې دده او دده د پلار ورور علي محمد په شعرونو به د دې اثر په دریم ټوک کې خبرې وکړو (۱)، تر اوسه د پښتو ادبیاتو د تاریخ دریم ټوک نه دی خپور شوی، نو ځکه د ملا عمر شعرونه د چا لاس ته نه دي رسېدلي، له ما سره د عبدالغني کاسي د «بیانات افغاني» په دوهمه برخه کې د عمر په نامه یو نظم شته، د دې جونګ ژباتې وینا وې د روښانیانو ښکاري نو ځکه زه دا ټکل له مخې دا شعر د عمر روښاني «ګڼم او داچې د فکر او محتوی له مخې هم دا شعر د روښاني شعرونو د مکتب ښکاري، دا اټکل لا پسې پیاوړی کوي، د دې شعر کسر دادی:

د ګور غه تنګه خونه، نې د ریښه شته نه یې ورونه
په ګور کې د بدانو ښادي نشته لوړ د لوړ، عذابونه

(۳) علي محمد

ملا علي محمد د ارزاني پلار ورور دی، دی هم ښه ادیب او د خوږې وینا خاوند دی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې –

(۱) وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۸۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم راغلی او ورو ستیو اخځو نو هم سبو دلی دی.

۱/۲٤ - د علی محمد شعرونه :

ماته د عبد الغنی کاسی له جونګ نه د میا علی محمد په نامه هم یو نظم لاس ته راغلی چې په ادبی ستوري کې مې خوندي کړی او اټکل کېږي چې دا شعر هم دده دی(۱). ځینې کسانو د حالنامی بشپړو ونکی علی محمد مخلص او دا علی محمد یو بللی دی، خو څرنګه چې دا ورانګې پلار د ده د خپل صراحت له مخې برهان نو میده نو ځکه د دی علی محمد پلار هم برهان دی، سره له دې چې د حالنامې د راغونډوونکی علی محمد پلار د ده د خپل صراحت له مخې ابابکر کند هاری دی نو ځکه دواړه علی محمده یوتن نه دی او د مخلص تخلص هم باید د یوه له نامه سره مل کړو،نه د دواړو.

د عبد الغنی کاسی له جونګ نه د میا علی محمد تر لاسه شوی شعر چې په قوي اټکل د همدې علی محمد دی یو خاص دول جوړ ښت لری، تصوفی مطالب پکې راغښتل شوي او د شعر جوړ ښت یې داسې دی چې په ویلو سره یې سړی د یوه خاص آهنګ احساس پکې کوي او دا ښیي چې دا او د نورو شاعرانو دې ته ور ته شعرونه به چې په دې -

(۱) : وګوره : ادبی ستوري، لومړی شاعر.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جو نګ کې څونډې دې په خاصو صوفیانه حلقوکې په یوه خاص وزن و یل کېدل (۱) او چې یوځل بیا ته تر شاو ګورو او د بایزید روښان له خوا د سرودونو د جوړولو په برخه کې ـ د ده له خوا د سلوک د سرود ایجاد را یاد کړو نو بیا د اا ستکل ـ هم کولای شو چې دا خاص ډول شعرونه به له همدغه سرو د سره چې بایزید روښان ورته جوړ کړي وو، ویل کېدل او روحي تز کیه به یې تر یې تر لاسه کوله (۲) او هم د دې جو نګ هغه شاعران چې شعرونه یې د علی محمد د ی شعر ته ورته دي، روښاني شاعران ګڼلای شو.

(٤) میرزاخان انصاري

میرزا خان انصاري د بایزید روښان لمسی او د روښاني تصوف او لارې روښانو نکی شاعر دی.

۲۵/۱ ـ د میرزاخان دیوان:

د میرزا خان انصاري د یوان د رې برخې لري، د ده د د یوان په لومړ ۍ برخه کې یوه او نږده الفنامه ده، بیا ـ

---

(۱): د دې صوفیانه حلقې په باب وګورئ: ادبي ستوري له ۱ ـ ۱۷ مخ پورې.

(۲): وګورئ: په همدې رساله کې د روښان دلیکنو او آثارو برخه.

بولۍ (قصیدې) او ورپسې بدلې (غزلې) راغلي دي، د چاپي نسخې ټول پاڼې یې ۲۵۲ مخونه دي (۱).

د میرزا خان انصاري د دیوان نسخې د لندن، پېښور، کابل او په ځینو نورو کتابخانو کې شته. څو نسخې یې په برټش موزیم کې خوندي دي، دوې نسخې یې د پښتو ټولنې په کتابتون کې، یوه یې د اطلاعاتو او کلتور وزارت په خطي کتابتون کې، یوه یې په کوټه کې د سیال کاکړ په کتابتون کې او یوه نیمګړې نسخه یې د لیکوال په کتابتون کې ده او نورې نسخې یې هم په بېلو - بېلو کتابتونو کې شته. یوه نسخه یې چې د دوو نسخو له مخې ترتیب شوې ده پخوا په ۱۳۳۴ هق کال د کندهاري تاجرانو له خوا په لاهور کې د دیوان میرزا احمد افغاني په نامه خپره شوې ده، او هم یې یوه نیمګړې نسخه همېش خلیل په پېښور کې خپره کړې ده او بیا یې ښاغلي بشیر متین په ۱۳۵۴ هش کال پښتو ټولنې د څو خطي نسخو تر مقابلې وروسته چاپ کړې دی. د ده د دیوان څو خوشبوئي د روسي ختیځ پوه دورن په مجموعه کې هم خوندي دي (۲)، په چمن بې نظیر ګلشن روه کې یې هم دوینا خوشبوئي راغلي دي (۳).

---

(۱) د دې نسخې د زیاتې پېژندګلوۍ لپاره وګورئ: د زېږي د ۱۳۵۲ ل کال په کلکیسون کې د لیکوال مقاله.

(۲): وګورئ: د دورن مجموعه «کریستوماتي» د ۱۸۴۷ ع کال چاپ ۲۵۴-۲۷۳ مخونه.

(۳): وګورئ د پښتو پخوانۍ تذکرې، د لیکوال اثر، وروستۍ برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د میرزا خان انصاري په شعر کې هم د روښاني لاره او مسلک تشریح شوی دی او شعر ونه یې د ثبې له پلوه هم د ارزښت وړ دي.

(۵) - دولت لواڼی

دولت لواڼی د پښتو یو خوږ ژبی شاعر، د میا روښان مرید او د دیوان خاوند دی، اټکل کېږي چې د لسمې پېړۍ په دوهمه نیمایۍ کې به ژوندی وي.

۱/۲۶ - د دولت دیوان:

(۱) د دولت لواڼي نه یو لوی دیوان پاتې دی چې بدلې، بوللې، قوغې، دوه اینې (مثنوی) او د شعر نور د ولونه پکې خوندي دي. تر اوسه لومړی شاعر دی چې په ټوله ګڼې عروضو سم یې پاړکي. ویلي او موږ ته را پرې ایښي دي (۱). د ده د دیوان یوه نسخه په برټش موزیم کې خوندي ده، دوې نسخې یې د هند د رامپور په رضا لایبریري کې، یوه یې په کابل او بله د غزني د البیروني په کتابتون کې ساتله کېږي (۲).

---

(۱): د تفصیل له پاره وګورئ: د دولت لواڼي د دیوان سریزه، د استاد رشاد لیکنه.

(۲): د دې نسخو پته ماته کران ملګري ښاغلي هېوادمل (زلمی) له بېلو بېلو اخځونو څخه تر لاسه کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه نسخه يې د هند په ... لایبریرۍ کې شته (۱) او چاپي نسخه يې لومړی ځل د پښتو ټولنې له خوا د بایزید روښان د نهه‌سوم کال سیمینار په ویاړ زموږ لاسته راورسېده.

د ده شعر هم لکه د نورو روښانیانو، والوغوندې د تصوف او سلوک له بحثونو ډک او د روښاني لارې د روښانانو په برخه کې لکه د نورو روښاني آثارو غوندې یو کتور او د پښتو شعر څومره‌ اثر دی.

د ده دیوان پنځه او په دریو دفترونو ویشل شوی دی، دی هم د نورو روښانیانو غوندې الف نامې لري او د شعر محتوی يې د نورو روښانیانو سره توپیر نه لري. د دولت نوري ليکنې تر اوسه نه دي پیدا شوي او زموږ په لاس کې نشته.

(۶) - علي محمد مخلص

علي محمد مخلص د ابابکر کندهاري زوی او د حالنامې راغونډوونکی یو روښاني لیکوال او شاعر دی. دی په روښاني شاعرانو کې زیات شهرت لري، میرزاخان انصاری او دولت روښاني يې یاد کړی او د خوږې ویناوو ندې يې ګڼلی دی.

(۱) د هند په کتابخانو کې د پښتو خطي نسخې، ۶۵ - ۶۶ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱/۲۷ - حالنامه :

په حالنامه کې بایزید روښان خپل حال لیکلی دی (موږ مخکې خبرې پرې وکړې) بیا دا کتاب داورنګزیب په وخت کې دده یو عالم مرید له سره راغونډ کړ او د روښانیانو پاتې احوالونه یې پرې ورزیات کړل. د حالنامې په یوازینۍ نسخه باندې چې د علیګړه په پوهنتون کې ساتله کیږي لیکل شوي :

«حالنامهٔ میاں روښان مشکل آسان ازتألیف علوخان شینواری»

خو په سریزه کې یې د مؤلف نوم علی محمد کندهاري دابا کړی دی (۱).

ځینو اخځونو داسې علی محمد د انزانی ورور بللی دی، خو د انزانی او د دې علی محمد د پلرونو د نامه سره بېلتون دا خبره بې باوره کوي او موږ مخکې خبرې پرې وکړې.

همداراز دا علی محمد خان د بایزید انصاري د کورنۍ مرید او خادم کېدی نه پخپله د بایزید، سره له دې چې علی محمد د بایزید د لارې او سنګر مل و او کله چې روښان پیر انزانی هند ته واستاوه نو علی محمد او ملا عمر چې د انزانی ورونه وو، همدلته ورسره پاتې شول (۲). د حالنامې په سریزه کې — علی محمد په دې ټکو لیکي :

---

(۱) : کابل مجله، ۱۳۴۳ هش کال، د وهمه ګڼه، د میاروښان حالنامه، د ښاغلی رښتین لیکنه.

(۲) : تذکرة الابرار، ۱۴۹ مخ (دا دواړه چې انزانی له بایزید نه ولاړ، خو حالنامه وایي چې بایزید واستاوه.).

(c) ketabton.com: The Digital Library

«الحمد لله حمداً کثیراً ـ بعد حقیر فقیر علی محمد ابن ابابکر قندهاري مرید و خادم خاندان بایزید انصاري قدس الله سره العزیز ...»(۱)

د حالنامې میکرو فلم د کابل پښتو ټولنې او د پېښور پښتو اکېډمۍ ته راسېدلی او ښايي چې په سپړلو سره یې د روښانیانو په باب ډېرې نورې تاریکۍ هم روښانه شي.

۲/۲۸ - د علي محمد مخلص دیوان:

میرزا خان انصاري او دولت لواڼي د مخلص مخلصانه ـ یادونه کوي او شاعري یې ستايي. د ده د دیوان نسخې ډېرې کمیابې دي، یوه نسخه یې په برتانش موزیم کې په (۶۷۵۶) نومره خوندي ده (۲) او هم د روحاني رابطې او روښاني تړون کتاب له اخځونو (مأخذونو) څخه ښکاري چې د مخلص د دیوان کومه نسخه د دې کتاب له مؤلف سره هم وه او د ده یو نیم غزل یې ترې راخیستی دی (۳).

۲/۲۹ ـ رساله:

دا یوه منثوره تصوفي رساله ده چې منظومې برخې هم لري د دې رسالې یوه خطي نسخه د بنګال ایشیاټک سوسایټۍ په کتابتون ـ

(۱): کابل مجله، ۱۳۴۲ هـ ش کال، دوهمه ګڼه.

(۲): وګورئ: د برتانیا د خطي نسخو کتلاګ، د ۱۹۶۵ کال چاپ.

(۳): وګورئ: د روحاني رابطه او روحاني تړون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې خوندي ده چې (۱۳) پاڼې لري او مخلص خپل نوم داسې پکې راوړی دی :

و مخلص ،، ته یې څرګند په هر آوان کــــه
مرګ ، څوندون ، حشر ، قیامت څو مقاماســته (۱)

واصل روښانـــي (۷)

واصل یو بل نامتو روښاني شاعر دی چې په یوولسمه هجري پیړۍ کې یې ژوندکاوه او دحالنامې هغه نسخه چې د دبستان مذاهب مؤلف استفاده ترې کړې ، له ده سره وه او ایتکل کېږي چې د میا واصل روښاني او د دبستان مذاهب دمؤلف لید نه کتنه تر ۱۰۵۷ کال وروسته او تر ۱۰۶۳ هـ وکال نه مخکې شوې ده (۲) .

۱/۳۰ - د واصل پښتو دیوان :

د واصل داشعارو بشپړ دیوان لاتراوسه لاس ته نه دی راغلی ، خو دنورو روښاني شاعرانو د دیوانو سره له مخې اټکل کېږي چې ده به هم لوی دیوان درلود . د واصل یوازې یوه بوللة او پنځلس غزلې د ملا اختر له بیاض نه داستاد

(۱) د هند دکتابخانو پښتو خطي نسخې ، ۱۱ - ۱۲ مخونه .

(۲) وګورئ : د واصل روښاني دخو شعرونو سریزه ، د استاد عبدالشکور رشاد په قلم .

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالشکور رشاد په زیار ترلاسه شوی چې د خوشحال وصیت نامه د روښان سمینار له پاره د پښتو ټولنې له خوا خپره شوې او د واصل د دیوان یوه بشپړه نسخه ښاغلي حبیب الله ړ ډمل د هند په رضالایبریرۍ کې وموندله چې په ۱۱۸۶ هـ ق کال ملاعطاءالله لیکلې او (۹۸) پاڼې لري (۱).

۳۱/۲ - د واصل الف نامې :

د واصل دري الف نامې چې له الف نه تر یا یوه یوه یې د مربع په بڼه ویلې شوې دي او په هر بند کې یې یو یو حرف عرفاني تفسیر شوی دی دعبدالغني کاسي په جونګ کې خوندي دي چې د کاتب الحروف په سریزه او تصحیح د کابل پښتو ټولنې له خوا په ۱۳۶۰ هـ ش کال د کابل مجلې خپرې کړي دي.

۳۲/۳ - د واصل دري شعرونه :

پوهاند رشاد لیکي: د تاشکند په خطي کتابخانه کې د دیوان واصل په نامه یو کتاب خوندي دی، د دې دیوان شروع داسې شوې ده:

منکشف شد تا رموز علم الاسماء مرا

ماسوی الله در نیاید در نظر اصلا مرا

د کتلاګ مؤلف ورته کښلي دي: «د دا دیوه هندي شاعر

(۱): د هند د کتابخانو پښتو قلمي نسخې، ۱۰۳ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پارسي اشعارو مجموعه ده(۱) مونږ چې دې ته وګورو چې روښانيانو په خپل ټول ليکنو کولای شوې نو ويلای شو چې ښايي و اصل به د دې شعرونه هم ويلي وي ، خو بيا هم څو د ا نسخه ونه کتله شي پرېکړې حکم نشو کولای .

(۸) خواجه محمد روښاني

خواجه محمد يو بل روښاني شاعر دی چې په حالنامه کې يې يادونه شوې ده .

۳۳/۱- د خواجه محمد شعر :

د حالنامې په ۴۰۹ مخ کې د خليفه خواجه محمد شعر نه راغلی دی ، سره له دې چې د اشعار کاتب غلط ليکلی خو بيا هم لوستل کېدای شي ، ځ به يې کند هارېده او د شعرونو بحر يې لنډ دی(۲) .

ما ته يو جونګ لاس ته راغلی چې په پېښور کې ښايسته خان نومي کښلی دی ، په دې جونګ کې د خواجه محمد په نامه پارکي خوندي وو ، د اشعرونه د وه ډوله وو ، يو ډول يې لنډ بحر کې په يو خاص

---

(۱) : وګورئ : د همدې شعرونو سريزه ، ۱۶ مخ .

(۲) : روښانيان يا د مغلو تاريکيان ، ۱۱۲ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهول لیکل شوي وو، چې دواړو پوهولو بیلې - بیلې بڼې درلودې او دیوه شاعر نه ښکاره کیدل، خو کله مې چې د خواجه محمد بنګښ له دیوان سره تماس پیدا کړل توله هلته وموندل شول. اوس چې دا موضوع راښکاره کیږي نو فکر کوم چې دا خاص پوهول شعرونه دي چې په لنډ بحر کې ویل شوي دي همدی خواجه محمد وي چې د کتاب او راغونډوونکي له خوا به د بنګښ په دیوان ورګډ شوي وي او یا هم څرنګه چې خواجه محمد بنګښ پخپله د تصوف او سلوک د لارې لاروی و، نو ښایي چې دی به د بایزید پیر د کورنۍ مرید و، دا خبره په دې هم پیاوړې کیږي چې بنګښ د بایزید روښان مخلصانو وو او خصوصاً ده دا یو بیت خو دا اشکال لا پسې پیاوړی کوي:

پیر روښان د میان علي د میان پنجو شه
هسې پوره ته پسې تللی دا زنځیر دی (۱)

او هم خواجه محمد بنګښ د حالنامې د راغونډوونکي معاصر او دواړه د اورنګ زیب په وخت کې لا ژوندي وو.

کریمداد (۹)

کریمداد د روښاني کورنۍ یا روښاني لارې یو ټکره غړی دی چې د دیوان ترلاسه کیدلو یې له نوموړي نه راویوست، فکر کیده چې دی به د جلال الدین زوی کریمداد (چې د بایزید روښان لمسی دی) وي، خو په پارسي کلام کې یې د «بنګښ» تکي دي —

(۱) د خواجه محمد بنګښ دیوان، ۱۳۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دی خیال ماغی ورانه کړې ده (۱) .

۱/۳٤- د کریمداد پښتو شعرونه :

د کریمداد روښانی د پښتو شعرونو نیمګړی دیوان تر لاسه شوی چې د انډیا آفس لندن په کتابتون کې ساتل کېږي، له دې دیوانه د پښتو پښتو اکیډیمۍ نقل اخیستی او خپور کړی یې دی (۲) .

د دیوان .... نوټ پوره د سېدلي او د انکار وړ چې د ده دیوان یوه برخه حتی زیاته برخه نیمه خوا شوې ده، څکه موږ وینو چې د اکثرو شاعرانو د دیوان ......، په دیغو کې ډېرې غزلې خوندي کېږي.

د کریمداد شعر خوږ او روان دی، ځای په ځای یې لکه د نورو روښانیانو غوندې د کامل پیر وجود ضروري ګڼلی او بایزید روښان یې د دین سقراط بللی دی (۳) .

۲/۳۵- د کریمداد پارسي وینا :

د کریمداد د پښتو دیوان په پای کې د ده پارسي وینا هم ...

---

(۱): د کریمداد دیوان سریزه،

(۲): دا دیوان د پښتو اکېډمۍ له خوا په ۱۹٦۳ کال په سلو مخو کې چاپ شوی او په سریزه کې یې د ده په باره کې ډېر ښه او وینا عالمانه او محققانه رڼا اچول شوې ده.

(۳): د تفصیل له پاره وګورئ: د کریمداد دیوان.

راغلي ده او ښايي چې پارسي وينا يې هم نقوله نه وي تر لاسه
شوې او له منځه تللې وي.

د کریمداد په دري شعرونو کې دده نوم نشته بلکه دعیشی په نامه راغلی دی او هم په دې شعرونو کې ځان عیشی بنگښی بولی خو ښکاره نه ده چې د دې دیوان مصحح ښاغلی خیال بخاري دا کلام یوازې له دې امله چې د کریمداد له دیوان سره مونښتی راغلی، د ده بولي او که بل کوم دلیل هم لري.

په هر حال تر اوسه دا وینا هم دده بلله کېږي او موږ یې د کریمداد پارسي وینا بولو.

قادرداد روښاني (۱۰)

قادرداد هم یو روښاني شاعر او دخوږې وینا تښتن دی، د ورکې وینا راپیداکیدو او په پښتو ادب او «ورکه خزانه» کې یې خوندي کیدلو داد په نړۍ وپیژانده، دی هم د روښان د کورنۍ غړی او دده کوږدی و. (۱۱)

۱/۳۶ - دقادرداد شعرونه:

دقادرداد نقله وینا لا تر اوسه نه ده تر لاسه شوې، یوازې ـ

(۱۱): وګورئ: ورکه خزانه، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶ مخونه.

پښتنو پاړکي یې په ورکه خزانه کې راغلي دي، شعریې خوږ، روان او د روښانیانو روښانتیا لري ژوند ي دی او هم د ده په شعر کې د مینې سوې تر انې راغلي او پر روښاني ادب یې عشقي وینا هم ورزیاته کړې ده (۱).

اورکزی (۱)

اورکزی هم د روښانیانو یو متأخر شاعر دی چې د دوولسمې پېړۍ په دوهمه نیمایي کې یې ژوند کاوه، د ده وینا لومړی ځل د خیبر ادب او بیا ورکې خزانې خوندي کړې ده. اورکزي یې نوم نه ښکاري، بریښي چې دی به په قام اورکزی وو، معلومه نه ده چې د ده نوم به څه وو، په کوټه کې د ښاغلی سیال کاکړ په کور کې کتابتون کې د قابل اورکزی په نامه یو دیوان خوندي دی چې د احمد شاه بابا په وخت کې یې ژوندکاوه (۲) او له روښاني اورکزي سره یې د ژوند وخت یو دی. نو کېدای شي چې قابل اورکزی هم د اروښاني ــ

---

(۱) د ده دوینا او د ده د پېژندګلوۍ له پاره وګورئ: خیبر ادب، مراد شینواری، ۱۹۵۸ع کال، له ۳۶ تر ۴۴ مخ پورې، ورکه خزانه لومړی ټوک، ۱۹۶۳ع، له ۲۰۹ تر ۲۳۲ او ۳۹۴-۳۹۵-۳۹۶ مخونه.

(۲): دا خبره ښاغلی سیال کاکړ راته کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اورکزی وي ، خو بیا هم داخبره هله سپینیدی شي چې د قابل

اورکزي دېوان ولوستل شي.

۱/۳۷ - داورکزی شعرونه :

اورکزی د دېوان خاوند شاعر دی ، خوان عشقي شعرونه

لري ، خو موږ ته یې د کوټو په شمېر شعرونه لاس ته راغلي دي،(نن)

د روښانه لاري تکړه لاروی او د روښان پیر کلک علاقمند

دی ، وایي :

رامد د بایزید مسکین کړه په تقوی کې مې متین کړه

دعقبې د معاش فکر ، هم د ده په رهبري کړم

(۱۲) شیخ آدم روښانی

آدم د پښتو لرغونی دېوان لرونکی شاعر دی چې په یوولسمه

هجري پېړۍ کې یې ژوند کړی او د اشنغر په شاوخوا کې

استېدلی دی ، داورنګ زیب د واکمنۍ په وخت کې یې ژوندکاوه

او خوانه شعرونه یې ویلي دي.

۱/۳۸ - د آدم دېوان :

له آدم نه یو بشپړ دېوان پاتې دی چې نسخه یې بیمکړ تیاوی

او لوېدنې لري ، تر لاسه شوې پاڼې یې ۱۰۸ دی او تر لاسه شوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وېناېي دوه نيم زره بيتونه ته رسيږي او وايي :

د دوه بين قلا بهکرم پېښ ده وه

برکت مې په اوازکي د کامل شسته (۱)

(۱۳) ميرخان روښاني

ميرخان هم يو لرغوني روښاني شاعر دی چې ميرزا حنان د روښاني شاعرانو په ډله کې یاد کړی دی او د دولت په ديوان کې يې يوه اوږده قصيده ځای نيولې ده.

۱/۳۹ - د ميرخان ديوان :

د ميرخان د ديوان يوه نسخه په تاجکستان کې له عبدالغني ميرزايف سره وه چې تر اوسه سپړله شوې او خپره له شوې نه ده (۲).

---

(۱) ادبي ستوري ، دليکوال اثر ، دوهم ټوک ، ۱- ۲۴ مخونه .

(۲) هند اپورتني اثر ۲۵- ۲۸ مخونه .

(٤)

روښاني دوله لیکني

روښانیانو په پښتو ادب کې داسې لاره پرانستې ده، چې حتی د دوی مخالفانو هم په دې لاره له تللو نه ډډه نشوای کولای، اخوند درویزه ځان مجبور ګاڼه چې لکه د بایزید روښان غوندې مسجع نثر ولیکي او زامنو او ملګرو خو یې پخپلو لیکنو کې حتی په هغه لاره هم پل ایښی چې د درویزه هغه د بایزید روښان د کفر دلیل ګاڼه لکه وحدت الوجود چې د درویزه دډلې د کریمداد په وینا کې هم په ډګه خوله تائید شوی او دا کار هم ثابتوي چې له روښانیانو سره د درویزه یانو مخالفت د دین او عقیدې په اساس نه بلکه د پردو او د پښتنو د دښمنو په لمسه و.

له دې نه چې تېر شو د پخوانیو ویناوالو ځینې داسې وینای هم شته چې ظاهراً خو د روښان پیر او روښاني لارې یا دوی نه نه لري، خو د وینا الفاظ او معنی یې دا شاهدي ورکوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د ا و يناوال هم د روښاني روښانه لارې لاروي دي او ـ دلته د څو همدغسې و يناوالو د وينا وو او ليکنو يادونه کېږي.

نه اټکل کوم چې د اکسان هم روښانيان وو خو څرنګه چې د وينا وو په ترلاسه شويو نمونو کې يې صراحت نشته نو ځکه پرې يکسره حکم نه پرې کوم او د اوږدو او پلنو څېړنو په هيله يې د دې ليکنې پلمنه کې لنډ ياد و انځارم .

اخوند ميا داد (۱)

اخوند ميا داد د پښتو صوفي شاعر دی چې د اټکل له مخې يې په يوولسمه پېړۍ کې ... ث وند کاوه ، موږ په روښاني شجره کې د بايزيد روښان يوولسمې چې د جلال الدين ناوی دی، د ميا داد په نامه پېژنو او هم د روښان په پلارنۍ شجره کې د ده يو د تره کړوسی هم ميا داد نومېږي .

۱/۴۰ ـ د ميا داد شعرونه :

د ميا داد يو هغه شعر چې د عبد الغنی کاسي له جونګ نه زمالاس ته راغلی دی روښاني جوله لري او د خاصې صوفيانه حلقې (چې مخکې ياده شوه) سره اړه لري ، همدا ران د ده څو شعرونه د ملا ښايسته خان په جونګ کې هم شته (چې ما په ادبي ستورۍ کې څرګندې کړې دي) قاضي عبد الحليم اثر د ـــ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دشیخ رحمکار کاکا صاحب خلیفه ګڼلی او د اتمانزو یې ښودلی دی، د ده د ژوند زمانه یې له ۱۱۰۰ هق کال نه را وروسته اټکل کړې ده (۱) زه له دې کبله چې د ده یو هم لاسه شوی شعر د خاصې صوفیانه خلقې سره اړه لري اټکل کوم چې اخوند میاداد په روښانی شاعرو، د ده د دیوان یوه نسخه په کوټه کې د ښاغلی سیال کاکړ په کتابتون کې خوندي ده (۲) نوکله چې دا نسخه وڅېړل شي امکان شته چې داسې ټکي تر لاسه شي چې د ده په روحانیت سربېره د ده روښانیت هم تر یې ترکوتوشي.

شیخ فرید (۲)

شیخ فرید هم لرغونی شاعر دی او د وینا یې ~~نمونه~~ ن ا پاتی دي.

۱/٤۱ - د شیخ فرید شعرونه:

د ده یو شعر ښاغلی اش په خپل تېر هېر شاعران کې خوندي کړی او له یوه هغه جونګ نه یې چې په قصور کې لیکلی شوی، را اخیستی دی.

خزنګه چې له یوې خوا په تېر هېر شاعران کې (۳) د ده

(۱): تېر هېر شاعران، اش، له ۲۹ مخ نه وروسته.

(۲): دا خبره سیال کاکړ را ته کړې ده.

(۳): تېر هېر شاعران، ۲۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلی شعر د روښانی صوفیانه حلقې د شعرونو په چوکاټ کې ویل شوې او له بلې خوا په روښانیان د مغلو تاریکیان (۱) کې د شیخ فرید په نامه یو سړی د میا روښان له مریدانو څخه کښل شوی نو ځکه اټکل کېږي چې دا شاعر به هم روښانی او د روښانیت د روښانه لارې لارروی وي.

(۳) اخوند مصري

۱/۴۲ - د اخوند مصري شعرونه:

د عبدالغنی کاسي په جونګ کې د اخوند مصري یو شعر خوندي دی چې د روښاني خاصې صوفیانه (خانقاهي) شعرونو په چوکاټ کې ویل شوی او ما په ادبي ستوري (۲) کې خوندي کړی دی، د ده د روښاني دوله شعر هم ښیي چې اخوند مصري به هم روښانی شاعر وي.

(٤) آدین

۱/۴۳ - د آدین شعرونه:

د هماسی په جونګ کې د آدین په نامه هم د خاصی صوفیانه —

---

(۱): روښانیان د مغلو تاریکیان ۱۵۳ مخ (۲): ادبي ستوري، ۱۲ - ۱۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حلقې یو شعر شته چې ما په ادبي ستوري کې خوندې کړی دی(۱) فکر کېږي چې دا شاعر به هم د روښان د لارې تلونکی وُ.

آزاد (۵)

۱/۴۴ - د آزاد شعرونه:

د آزاد ادیب شعر چې د صوفیانه حلقې د شعرونو په خاص چوکاټ کې ویل شوی د کاسي په جونګ کې خوندي دی او ما ترې راخیستی (۲)، د شعر بڼه او د فکر د ولیږ دواړه ودې ته اشکلاروي هواروي چې آزاد دې روښاني شاعر وي.

سعید (۶)

۱/۴۵ - د سعید شعرونه:

دولت روښاني شاعر په یو بیت کې دارزاني، میرزا، او مخلص روښاني شاعرانو له نوم نه ورسته د احمد او سعید نومونه هم راوړي:

---

(۱): وګوره: ادبي ستوري، ۱۵ مخ.

(۲): همدا اثر، ۱۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ارزاني، ميرزا، مخلص، احمد، سعيد د ی (۱)

او د ابيني چې احمد او سعيد هم روښاني شاعران وو، خو وينا يې څېړې نه وه، د کاسي په جونګ کې د سعيد په نامه يو تصوفي شعر خوندي دی چې ما په ادبي ستوري کې د سعيد خليل په شعرو کې راوړی دی (۲)، خو دده د شعر جوله او د دولت شاعر دا پوړتنی بيت د دې اټکل ځای پيدا کوي چې دا شعر دې د هغې سعيد وي او نه د پير بکړ وسندوني تر پيدا کېدو پورې په دې باب پريکړی حکم نه کوم.

احمد (۷)

۱/۴٦ - د احمد شعرونه:

د دولت په پوړتنی بيت کې د احمد نوم هم شته چې سنايي دا به هم روښاني شاعر ؤ، د وينا پته يې څېړ ته نه وه، خو د کاسي په جونګ کې د احمد په نامه يو شعر خوندي دی او له بخې نه يې سبکاري چې دا شعر به د روښاني-

(۱): وګورئ: د دولت لواڼي دېوان.

(۲): وګورئ: ادبي ستوري، ۴۲ - ۴۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فکري مکتب او د همدې احمد شاعر وي، د دې شعر لومړی بیت داسې دی:

جنت یې روغ کړ په زړګو نه چې پکې ناستې د جنت جو نه

په هرحال د دې کسانو په باب پرېکړی حکم نه کوم، د دوی وینا وې روښانې دوله او دوی روښان دوله وینا وال بولم او باوري یم چې د پښتو ادب د مینانو راتلونکی ادبي هڅې او څېړنې به دا موضوع ښه روښانه کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې رسالې اخځلیک

۱ - خیر البیان د بایزید روښان، عکسي چاپ، کابل، د کابل پوهنتون د ادبیاتو پوهنځی، ۱۳۵۳ ش.

۲ - خیر البیان، د بایزید انصاري، د پښتو اکېډمۍ خپرونه، د حافظ عبدالقدوس قاسمي په سریزه، ۱۹۶۷ ع.

۳ - د دولت دیوان، د استاد رشاد په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه ۱۳۵۲ ش.

۴ - د و اصل روښاني څو شعرونه، د پوهاند عبدالشکور رشاد په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۳ ش.

۵ - د روښانیانو یوه بې نومه قلمي مجموعه، د مرحوم دوست محمد بریخ د کتابخانې، اوس د پښتو ټولنې د کتابتون.

۶ - په ۱۱۴۲ کال کې د عبدالغني کاسي لاس کښلی مخزن، د لیکونکي د کتابخانې.

۷ - په ۱۱۴۲ کال کې د عبدالغني لاس کښلی (بیانات افغاني) «د وو توکه» د لیکونکي د کتابخانې.

۸ - مخزن، د پښتو اکېډمۍ خپرونه، د کاکاخېل په سریزه، ۱۹۶۹ ع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹ - دارزاني د قلمي ديوان يو نقل، د بېنوا د كتابخانې، ۲۱۸ مخه.

۱۰ - دارزاني د نثر نقل، د استاد حبيبي د كتابتون.

۱۱ - ديوان ميرزا هد افغاني په ۱۳۳۴ هـ ق كال كې د كندهاري تاجرانو له خوا، د لاهور چاپ.

۱۲ - د ميرن اخان د ديوان يوه نيمگړې قلمي نسخه، د ليكونكي كتابتون.

۱۳ - د ميرزا خان انصاري ديوان، د هېښ خليل چاپ، ۱۹۵۹ ع.

۱۴ - ديوان كريمداد، د پښتو اكيډمي خپرونې، د خيال بخاري په سريزه، ۱۹۶۴ ع.

۱۵ - تذكرة الابرار والاشرار، د اخوند درويزه، د نشر او اشاعت سرحد خپرونې، ۱۹۶۰ ع.

۱۶ - ديوان خواجه محمد بنگښ، د پښتو اكيډمۍ چاپ.

۱۷ - د ملا بنايسته خان قلمي جونگ، د ليكونكي كتابتون.

۱۸ - صراط التوحيد، د اداره اشاعت سرحد خپرونې، ۱۹۵۲ ع.

۱۹ - د پښتو يوه بې نومه قلمي مجموعه، د اطلاعاتو او كلتور د وزارت د خطي كتابتون.

۲۰ - د روسي دورن انتخابات، د ميرزا د شرقي برخه، ۱۸۴۷ ع.

۲۱ - د پښتو ادبياتو تاريخ، د وهم ټوك، د استاد حبيبي، ۱۳۴۲ ش كال.

۲۲ - د روښانيانو ملي نهضت، د اسلانوف، د ښاغلي محمد اكبر معتمد ژباړه، د پښتو ټولنې خپرونې، ۱۳۵۳ هـ ش.

۲۳ - د پښتو نثر په زده كړې لارې، پښتو اكيډمي.

۲۴ - د پښتو ادبياتو تاريخ، ښاغلي رښتين، د ادبياتو پوهنځي گستنري چاپ.

۲۵ - تاريخ مختصر افغانستان، استاد حبيبي، دوهم ټوك، ۱۳۴۹ هـ ش.

۲۶ - روښانيان د مغلو تاريكيان، عبدالاكبر خان اكبر، پېښور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۷ - روحاني رابطه او روحاني تړون، قاضي عبدالحليم اثر، پېښور، ۱۹۶۵ ع.

۲۸ - پښتانه د تاريخ په رڼا کې، سيد بهادر شاه ظفر کاکاخيل، پېښور.

۲۹ - افغانستان در مسير تاريخ، مير غلام محمد غبار، ۱۳۴۶، کابل چاپ.

۳۰ - د پښتو ادب تاريخ، ښاغلي رښتين، کابل، ۱۳۲۵ ش.

۳۱ - ورکه خزانه، هېش خليل، دوهم ټوک، ۱۹۶۰ ع، پېښور.

۳۲ - ورکه خزانه، هېش خليل، لومړی ټوک، ۱۹۶۰، پېښور.

۳۳ - تېر هېر شاعران، قاضي عبدالحليم اثر، ۱۹۶۳ع پېښور.

۳۴ - د خيبر ادب، مراد شينواري، پېښور، ۱۹۵۷ع.

۳۵ - پښتانه شعراء، لومړی ټوک، استاد حبيبي، ۱۳۲۰ ش، کابل.

۳۶ - ادبي ستوري، حبيب الله رفيع، پښتو ټولنه، ۱۳۵۲ ش، کابل.

۳۷ - د پښتو ځوانی تذکرې، حبيب الله رفيع، تاريخ ټولنه، ۱۳۵۰ ش کابل.

۳۸ - کابل مجله، د ۱۳۴۳ ش کال، لومړی گڼه، د ښاغلي رښتين مقاله.

۳۹ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکيډمي، لومړی کال، څلورمه گڼه
د حافظ عبدالقدوس قاسمي مقاله.

۴۰ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکيډمي، ۲ کال، څلورمه گڼه، د
ډاکتر محمد شفيع لاهوري د مقالې: (بايزيد انصاري) پښتو ژباړه،
(د مولانا عبدالقدوس په وسيله).

۴۱ - آريانا مجله، ۲۸ کال، ۶ گڼه، دار و اښاد دوست محمد برېښ -
ند روښان د مکتب د يوه نابېژندلي کتاب، تر سرليک لاندې مقاله.

۴۲ - کتاب مجله، لومړی کال، لومړۍ گڼه، د ليکونکي «د پښتو يوه
بې نومه قلمي مجموعه» مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۳ - هیواد، ۱۳۴۶ ل کال، نمری، د ښاغلي رښتین د قامي نسخې د پېژندګلوي مقاله.

۴۴ - د بریتانیا د کتابتونو د پښتو خطي نسخو کتلاک، لندن، ۱۹۶۵ع.

۴۵ - د ارواښاد استاد پوهاند عبدالحی حبیبي یاد داشتونه.

۴۶ - د پیاوړي فولکلوریست او په پښتو مین لیکوال ښاغلي ولي محمد سیال کاکړ یاد داشتونه.

۴۷ - د ښاغلي زلمي هیوادمل یاد داشتونه.

۴۸ - د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمي هیوادمل، ۱۳۶۳ ش.

۴۹ - ادبي ستوري، دوهم ټوک، ۱۳۵۹ ش، کابل.

۵۰ - خیر البیان، د حبیب الله رفیع په سریزه، د قاسم بنو چاپ، ۱۹۸۵ع، پېښور.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library